

Vaikų socializacija XX amžiaus pirmosios pusės kaimo bendruomenėje (Kartenos valsčius)

Irena Stonkuviienė

Vilniaus universitetas

Socializacija – procesas, kurio metu individas tampa visuomenės nariu, įsitraukia į jos struktūrinius padalinius (socialines grupes ir bendrijas, organizacijas), perima jų sukauptą patirtį, socialines vertybes ir normas, įgyja socialiai reikšmingų asmenybės bruožų. Socializacija apibūdinama ir kaip neformalus ugdymas natūralioje aplinkoje.¹

Socializacija kaimo bendruomenėje buvo ypač glaudžiai susijusi su gyvenimu *čia ir dabar*.

„Ūkininkės motinos tikslas – organišką pritaikymą įprastinei aplinkai. <...> Ūkininkų troškimai neišeina iš jų kasdienio, artimiausio gyvenimo rėmų, kuriuose telpa religija ir pastangos gražiai gyventi su žmonėmis“, – teigė O. Norušytė, 1936 m. tyrinėjusi dorinį auklėjimą.²

Vienas svarbiausių šio gyvenimo aspektų – aplinka (šeima, bendruomenė, gamta) bei darnūs santykiai, kurie rėmėsi liaudies etiketu ir krikščioniška etika. Tačiau, kaip pastebi dauguma kultūros tyrinėtojų, asmenybės ir sociumo santykis net ir pakankamai homogeniškoje tradicinėje kultūroje – nevienareikšmis, kupinas prieštaravimų:

- Asmens laisvė ir tradicija, individuali sąžinė ir griežta socialinė kontrolė – skirtybės ar viena kitą papildančios kategorijos?

- Ar XX a. pirmosios pusės kaime ugdymo siekiamybė, išreikšta dorovinėmis normomis, principais, dorovinių idealų visuma, dorybių įvaizdžiais, ir realus žmonių elgesys buvo tapatūs?

- Ar visi socializacijos institutai (šeima, kaimynų bendruomenė, bendraamžių bendrija ir kt.) veikė išvien, siekdami to paties tikslo – kultūrinių tradicijų perteikimo ir doro bendruomenės nario išugdymo?

Jurgio ir Agotos Barysų dukterys: Irutė, Nastutė, Stasytė ir Agnytė. Dyburiai. 1946 m. Iš jų šeimos albumo. Pateikė V. Simutienė

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2003 02 12, Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2010 06 29, pirmą kartą paskelbtas 2013 09 05 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029-0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

¹ Juodaitytė A. *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*, Vilnius, 2002, p. 38.

² Norušytė O. *Dorinis auklėjimas šeimoje, Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 1973, p. 201, 215.

Siekiant atsakyti į šiuos ir kitus klausimus, pasikliauta 2002 m. vasarą „Vermės“ leidyklos organizuotos ekspedicijos į Kretingos rajono Kartenos miestelį metu užfiksuotais pateikėjų pasakojimais. Pagrindinis **tyrimo tikslas** – apibrėžti vaikų ugdymo (ypač dorovinio) tikrovę XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaime. Tyrinėta ugdymo turinys, tikslai, principai, metodai ir priemonės. Buvo siekiama nustatyti, kokią įtaką įvairaus amžiaus ir lyties vaikų socializacijai turėjo šeima, kaimo bendruomenė, bendraamžiai. Taip pat domino neformalių ir formalių (Bažnyčios, mokyklos) ugdymo institucijų santykiai.

Tyrimo metodas – nestandartizuotas, atvirų klausimų giluminis interviu. Interviu metu pateikėjai pasakojo apie reikšmingiausius savo vaikystės įvykius bei potyrius, santykius su aplinka ir pačiais savimi. Vaikystės patirtis buvo rekonstruojama ir interpretuojama iš naujo, neišvengiamai lyginama su dabartimi. Susipynė objektyvios tikrovės atspindžiai ir subjektyvūs vertinimai, neigiant ar idealizuojant praeitį, Lietuvos kaimo dorovinę kultūrą, individo, šeimos ir bendruomenės dorovinę būseną. Tačiau pasakojimų prieštaravimas anaipol nereiškia jų nepatikimumo. Tikslus praeities suvokimas priklauso nuo požiūrio į ją ir, žinoma, tas požiūris gali keistis. „Tiesa yra ir laiko dalykas“, – teigia P. Berger, pabrėždamas, kad praeitis nėra fiksuota, pastovi, nekintanti. Atvirkščiai – bent jau žmonių sąmonės lygmeniu praeitis yra lanksti ir lengvai kinta, vos tik atmintis ima naujai interpretuoti ir aiškinti kai kuriuos įvykius. Tačiau, net iš naujo interpretuojant, išlieka svarbiausios problemų ašys ir aspektai, kurie ir pateikti pateikėjų pasakojimuose.³

Socializacija bendraamžių bendrijoje

Socializacija bendraamžių bendrijoje dažnai yra priešpastatoma socializacijai šeimoje. Ir nors bendraamžių grupė nebūtinai laikoma šeimos opozicija, tačiau pastebima, kad bendraamžių grupės paskirtis padėti susivokti pasaulyje ir savyje, žvelgiant iš kitokios nei šeima perspektyvos.⁴

Be abejonės, XX a. pirmojoje pusėje pagrindinė vaikų ugdymo institucija buvo šeima. Ji buvo pagrindinė tarpininkė tarp vaiko ir bendruomenės, bendraamžių bendrijos. Tėvo autoritetas, rūpestinga motinos meilė, bendravimas su broliais ir seserimis sudarė pakankamą pagrindą sėkmingai socializuotis. Šeimoje buvo kuriami pirmieji doroviniai santykiai, pagal vaiko amžių ir pasirėngimą atrenkamos ir individualizuojamos vertybės bei normos, perteikiama veiklos, bendravimo su kitais patirtis.

Pateikėjų teigimu, visapusės bendravimo patirties vaikai galėjo įgyti tik augdami gausioje šeimoje:

„Šeimos buvo didelės, po dešimt, po dvylika. Du trys retai. Tie, kurie vaikų neturi, sakydavo benkartai, ne žmonės. Nevalna, nuodėmė sėklą pustyt, Dievo bausmė vaikų negimdyt. Apsivedė – turi vaikus gimdyt ir augint. Mūsų kaime pati mažiausia šeima – aštuoni vaikai. Didelėj šeimoj vaikai geresni užauga; Kai daugiau vaikų, tai vaikai geresni, darbštūs. Kur vienas du vaikai, tai ne vaikai – jie išdykę, nejautrūs; Iš didelės šeimos vaikas

³ Berger P. L. *Sociologija*, Kaunas, 1995, p. 59, 62.

⁴ Berns R. M. *Socializacija. Šeima. Mokykla. Visuomenė*, Kaunas, 2009.

*Viena gausiausių
Žilinskių šeimų.
Aleksandravas.
Apie 1938 m. Iš
Domicelės Ramienės
(Žilinskaitės) šeimos
albumo*

geresnis buvo, jeigu vienas augo vaikas, tai išlepintas. Iš didelėse šeimose kitaip buvo. Kai biednai žmonės gyveno, skurdo, tai nebuvo tokie padykė. Vargas prispaudžia žmogų“ (12). (Pateikėjų kalba palikta autentiška, neredaguota, t. y. su svetimybėmis ir tarmizmais. Kalbos red. pastaba.)

Apklausti karteniškiečiai buvo kilę iš gausių šeimų (vidutiniškai – 8 vaikai). Viena pateikėja buvo iš šeimos, kurioje gimė 21 vaikas, užaugo 14. Ir tik viena pateikėja teturėjo vieną brolių.

Tačiau nors nagrinėjamu laikotarpiu šeimos įtaka buvo kur kas didesnė nei bendraamžių grupės, tačiau vaikystės pasaulis ir tuomet buvo ne tik suaugusiųjų socializacijos produktas, bet ir autonominė sociokultūrinė tikrovė, turinti savitą kalbą, struktūrą, funkcijas, tradicijas. Bendraamžių grupėje itin svarbūs buvo trys pagrindiniai „vaikystės kultūros“ komponentai: žaidimai, tautosaka ir bendravimas – komunikatyvinis elgesys.

XX a. pirmosios pusės žaidimai visapusiškai lavino vaikus. Judrieji žaidimai – vasarą plaukiojimas, gaudynės, „kiaulės varymas į dvarą“, „vokietis“, žiemą čiuožinėjimas, važinėjimasis rogutėmis ir kt. – buvo puikus fizinio lavinimo pagrindas. Sugebėjimas iš paprasčiausių priemonių pasidaryti žaislų skatino vaikų išradingumą ir kūrybiškumą, ugdė vaizduotę. Pavyzdžiui, iš pagaliukų buvo daromi ir žmonės, ir gyvuliai, iš akmenukų statomi tvartai, tveriami darželiai, iš skudurėlių siuvasos lėlytės, iš karvės plaukų veliami sviedinukai ir t. t.

Žaidžiant buvo mokomasi bendrauti su įvairaus amžiaus ir skirtingų lyčių vaikais.

Komandiniai žaidimai pabrėžė taisyklių svarbą. Taisyklių laikymasis žaidžiant neretai padėdavo laikytis taisyklių ir kitose, ne žaidybinėse, situacijose.

Kartais žaidimų aikštelė palyginama su savita laboratorija, kurioje galima stebėti ir tirti tradicijas bei jų funkcijas, atskleisti bendravimo esmę.⁵

Ypač tai ryšku vaidmeniniuose žaidimuose.

⁵ Осорина М. В. О некоторых традиционных формах коммуникативного поведения детей, *Этнические стереотипы поведения*, Ленинград, 1985, с. 53.

Vaikai negalėjo patirti daugelio situacijų, būdingų suaugusio žmogaus gyvenimui, todėl imitavo jas savo žaidimuose. Vaidmeniniu žaidimu vaikai tenkino savo siekimą dalyvauti bendruomeniniame gyvenime kartu su suaugusiais ir ypatinga žaidimo forma atkurdavo pastarųjų tarpusavio santykius bei darbinę veiklą.⁶

Žaisdami vaidmeninius žaidimus, vaikai imitavo ne tik kasdienę suaugusiųjų veiklą, bet ir šventes, išskirtinius įvykius – vestuves, krikštynas, laidotuves. „Laidotuvės“ buvo labai populiarios, jas žaidė daugelis pateikėjų. Pasak pateikėjos, „baisu nebuvo, čia gi tik žaidimas“, nors kartais ašaros „*prie kapo*“ buvo ne vien imitacija.

„Kai laidosi tas lėles, berniukas koks bus už kunigą, žiurstą užsidės ir eis giedodamas. Tarnaitė buvo gavus labai gražią lėlę iš Amerikos ir ana buvo padovanojus man. Tuosyk tokių lėlių pas mus nebuvo. Tai visi didieji sutarė palaidot tą lėlę. Iškasėm duobę, palaidojom, gėlėm apkrovėm. Aš visą naktį praverkiau, kad ta lėlė žemėj nesupūtų. Ryto metą aš jau gir džiu, kad mama atsikėlė ir aš atsikėlus bėgu tos lėlės kast, kad nesupūtų“ (23), – pasakojo pateikėja.

Žaidžiant buvo atkartojami tėvų ir vaikų, tėvo ir motinos santykiai, imituojamas kaimo jaunimo bendravimas:

„Dešimties metų žaidžiam, kad turi panele, kad turi kavaliery. Sėdi draugė, jai rašai laišką, ji rašo, paskui pasikeičiam – būkčiom kavaliarius su pana. Berniukams nerašydavom, nebuvo mados, sarmata buvo (23); Suorganizuodavom mergaitės savo šokius – viena pana, kita vaikiš ir sukamės“ (12).

Žaidimai vaikus suburdavo į savitas bendrijas, suteikdavo unikalios psichologinės, socialinės ir dorovinės patirties, kuri skyrėsi nuo įgytos bendraujant su suaugusiais. Bendraamžių grupėse dorovės formavimuisi svarbiau buvo ne tiek pažintinis, kiek elgesio ir emocinis komponentai. Čia vaikai pritaikydavo (arba paneigydavo) tėvų ir kitų suaugusiųjų skiepytas dorines vertybes. Atsiskleisdavo ir tos savybės, kurios prie suaugusiųjų nebuvo rodomos.

Žinoma, suaugusieji stengėsi kontroliuoti vaikų elgesį, ribodami laiką, vietą, bendravimo ratą. Vaikai susirinkti galėjo tik laisvu nuo darbo metu, prieš išeidami visuomet turėjo paprašyti tėvų leidimo. Pasak pateikėjų,

„tada nebuvo tokios laisvės. Tėvai turi žinot, kur išleido, kur buvai. Buvo pasakyta, kada grįžt į namus, ir turėjo grįžt. Pasakys, saulė leidžias, kad būtumėte namie“ (19);

„Liepia pareit anksti, nepareisi, kitą kartą neišeisi. Mama visą laiką matydavo: ir paugusius, ir mažesnius. Viską reikėjo daryt laiku“ (20) ir t. t.

⁶ Pikūnas J., Palujanskienė A. *Asmenybės vystymasis. Kelias į savęs atradimą*, Kaunas, 2000, p. 42.

Dauguma pateikėjų teigė, kad vaikų draugystei retai kliudė socialiniai, ekonominiai ar net etniniai skirtumai. Tik viena pateikėja pabrėžė, kad „skyrės vaikai, kur biednas, kur bagotesnis, biednų vaikai blogiau apvilkti, išsitepę, snargliuoti – nedraugavom su tokiais“ (23). Tėvai leido, kai kurie net skatino draugauti su visais vaikais, nepaisant „bagotas ar biednas, storas ar plonas“. Tačiau vaikams paaugus, atėjus laikui rinktis gyvenimo partnerį, draudimų gerokai padaugėdavo, socialiniai, o ypač turiniai skirtumai tapdavo labai svarbūs, kartais esminiai.

*Artimųjų ir kaimynų vaikai.
XX a. vid. Iš Juškienės
šėimos albumo*

„Biednas mergaites ūkininkai vakaruškose vadindavo slūžmergėm. Atsimenu, toks vienturtis, jis jau turėjo daug žemės, išsivedė šokt labai gražią mergelę, sužinojo, kad neturtinga, ir nešoko. Paskui jau paaugus labai skirtumas buvo“ (12).

Tačiau jaunesniame amžiuje, pasak pateikėjos,

„žaisdavo visi kartu, nesiskyrė. Tėvai nedraudė su niekuo draugaut. Kas turi sąžinę, tas supras, kad vaikas nekaltas, ar jis žydas, ar čigonas. Nesakydavo, kad daryt skirtumus tarp biednų, bagotų“ (12).

Kartu visi žaidė, kartu krėtė įvairias išdaigas. Pavyzdžiui:

„Žydai dar buvo neiššaudyti. Klebonas turėjo seserų vaikus, klebonutiais vadino. Visi kartu žaidė: ir biedniokų vaikai, ir klebonutiai, ir žydukai. Visi išdykaudami Dievo mūkelę nuaplėšė nuo kryžiaus. Tas klebonas paėmė tardyt. Vienas toks sako: „Ne aš vienas, klebonutė, Šeimanutė, Jadenkaus Mikė ir aš“ (12).

Vis dėlto teigti, kad nebuvo jokių apribojimų, negalima. Tėvai, siekdami, kad vaikai nepasektų blogu pavyzdžiu, „neiškoptų ko nereikia“, neišleisdavo pas mušeikas, tinginius, nevalyvus, turinčius žalingų įpročių, taip pat pas „negerų“, „nepadorių“ šeimų vaikus.

„Yra visokių žmonių, yra ir tokių, kurių reikia vengt. Aš draugavau su Valužyte, ji buvo iš padorios šeimos. Mes viena kitą pagainiosim, Dievo įsakymus kalbėsime“ (4), – pasakojo kūlupėniškė pateikėja.

Iš kai kurių pasakojimų išryškėja, kad „gerą“, „padoria“ šeimą apibūdina ne tik moralinės jos narių savybės, bet ir tai, kokią ji turi statusą, „vardą“. Turtingesnės šeimos neretai turėjo ir aukštesnę statusą (tai iš dalies paneigia ir ankstesnius pateikėjų tvirtinimus, kad nei jiems, nei jų tėvams turitinė priklausomybė visai nebuvo svarbi). Dauguma pateikėjų taip pat tvirtino, kad, susipykus kaimynams, „suaugusiųjų pykčiai vaikų nelietė“, vis dėlto vaikus pas tuos kaimynus leisdavo nenoriai, „kad neprišnekėt ko nors“ (19).

Draugų būrį ribojo ne tik suaugusieji, bet ir atstumas. Vienoks draugų pasirinkimas buvo dideliuose kaimuose, kitoks – atokesniuose vienkiamiuose. Didesniuose kaimuose buvo galima sudaryti atskiras bendruomenes pagal amžių, lytį.

Mergaitės ir merginos labiau buvo orientuojamos į šeimą, pareigas namuose:

„Mergaitėms gal darbo daugiau buvo: kiemą iššluot, gėles nuravėt, darželį prižiūrėt, vakus saugot. Paskui paaugus verpt, aust. Berniukai laisviau galėdavo išbėgt“ (12).

Jų socialinis aktyvumas ir mobilumas nebuvo skatinami. Mergaitė ar mergina, einanti į kito kaimo jaunimo susibūrimus, buvo laikoma nepadoria. Dar griežčiau ribojamas buvo ištekėjusios moters mobilumas.

„Mūsų mamai šeima buvo viskas. Mama mūsų buvo ypatinga. Kitos išausdavo bet kokius audeklus, storus, negražius, o mūsų mama plonus, gražius audeklus ausdavo, vaikams stengdavos paderint. Nebuvo niekokios elektros, tai ji beveik prie mėnulio megzdavo, verpdavo. Per darbus beveik nieko nematė, tais laikais nieko ir negalėjo matyt. Eidamos į mokyklą turėjom ir batelius apsiaut, ir pavalgę buvom. Prie pamotės mums jau nieko nebeliko. Ji ir savo vaikų nemylėjo, buvo tokia nesupratlyva, lyg jai kas su protu ne taip, nepadori, kap sako. Visi į darbą, o jinai pas kaimynus. Aplėks, aplėks visus kaimynus, kol pareis visi darbai jau apdirbta, gatava, tada suvalgys ką nors, pasikrapštys kiek. Tokia buvo biskį keista. Kaimynės pas ją nelabai ateidavo, o kai ji nueina, kur tos dings. Toks jau jos charakteris buvo, visai neprisirišus prie šeimos. <...> Mūsų mama buvo labiau prie namų prisirišus, o ta vis labiau kur išeit, baliavot. Su tėvuku išvažiuodavo, mus vienus palikdavo, turėjo ir savo dvi mergytes, tai ir tuos vaikus mums reikėjo žiūrėt“ (7), – pasakojo pateikėja.

Žinoma, ji, lygindama pamotę ir savo mamą, pastarąją gal ir idealizavo, tačiau pasakojimas puikiai atspindi kaimo bendruomenėje vyravusią nuostatą, kad moteris, kuriai labiau nei šeima rūpi ji pati, kuri mėgsta bendrauti, linksmintis, lankytis pas kaimynus, yra nepadori, išsišokėlė, ar net ne viso proto.

Tuo tarpu vyrų, jaunuolių ir berniukų socialinis aktyvumas ribojamas buvo kur kas mažiau. Pasak A. Mažiulio, rašiusio apie tradicinio Lietuvos kaimo bendruomeninį gyvenimą, ten, kur kaimo bendruomenė buvo labai stipri, atskiras nuo suaugusiųjų bendrijas sudarydavo ir berniukai, ir paaugliai, ir pusberniai. Joms vadovaudavo ar vyresnis ir gudresnis, ar judresnis ir petingesnis. Tos bendrijos vasarą kartu eidavo maudytis, uogauti, riešutauti. Jos rinkdavosi kartu žaisti ir šokti, pasikviesdavo ir mergaites, o vyrijos bendrijų pavyzdžiu didesniuose kaimuose turėjo ir savo „teismus“, vykdė bausmes.⁷

Ž. Šaknio teigimu, intensyvaus žemės ūkio, nekompaktiško kaimo suplanavimo ir uždaresnį gyvenimo būdą gyvenančių žemaičių bendruomeniniai ryšiai buvo silpnesni, mažesnė ir socializuojanti teritorinės bendraamžių bendrijos reikšmė.⁸

Tyrimo duomenys taip pat rodo, kad vaikai Kartenos valsčiuje atskirų bendrijų pagal amžių beveik nesudarydavo. Daugiausia apie berniukų „bendruomenes“, įvairaus amžiaus vaikų grupių užsiėmimus ir išdaigas papasakojo 1912 m. gimęs pateikėjas iš Abakų kaimo. Iš pateikėjo pasakojimų ryškėja, kad bene mėgstamiausia kaimo berniukų pramoga vasarą buvo maudynės:

„Berniukai ėjom maudytis. Buvo susidarę būriais po keturis, po penkis. Vienur mažesni, kitur didesni. Atskirai. Per pietus nuo gyvulių parėjai, bėgi į upę nusimaudyti. Vakare mažieji niekur nebeidavom, neleido, buvo užginta. Mažieji tik po ragu, kur seklios vietos. Paskui, kai paaugom, nuo kalno į vandenį plykt. <...> Mergaitės maudytis atskirai ėjo. Paskui, kai jau didesni buvom, eidavom baidyt. Nueisi tykiai, tai mergaitės kad šoks vandenin, pliaukšt, pliaukšt. Mergaitės mažai plaukt temokėjo. Padykę buvom, tos pliumpt, pliumpt, o mes kva kva. Neapsirengę maudės. Tuomet nebuvo triusikų visokių. Mergaitės dideliai sarmatydavos, kai jau užklupsį netyčiom. Mergaičių vietos atskirai maudytis, mūsų atskirai. Sakydavo, tik būkit atskirai“ (16).

Nors didesni ir mažesni vaikai maudytis eidavo atskirai, bet labai griežto amžiaus susiskirstymo berniukų grupėse nebuvo, mažesnieji dažnai prisiplakdavo prie vyresnių brolių. Tiesa, pastarieji mažesniuosis priimdavę labai nenoriai. Abakuose prie paauglių prisidėdavo ir vyresnis vaikinys, nepritapęs prie savo amžiaus grupės. „Jis jau vaikiu buvo, devyniolikos ar dvidešimt. Didesni su juo jau nesiskaitė“ (16). Pastarasis nebuvo gerbiamas grupės lyderis, tačiau būtent jis jaunesniuosis įtraukdavo į pavojingas ar net nusikaltamas išdaigas.

„Tas vaikiš svetimus obuolius kratydavo. Tai vis sako, ateikit, aš jums obuolių pa-

⁷ Mažiulis A. Kaimo bendruomenė, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1957, t. 10, p. 240–241.

⁸ Šaknys Ž. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 1996, p. 14.

purtysiu. Tas P...as prisirinks vaikų būrį, nusives į svetimą sodą ir papurtys. Kai sužinojo, mūsų nebeleido eit su juo, kad nemokytų vaikų vogt.“ (16), – pasakojo pateikėjas.

Tėvai griežtai draudė landžioti po svetimus sodus, paimti net ant žemės gulintį obuolį. Ši tėvų draudimą, kaip vieną svarbiausių vaikų ugdymui, išskyrė bene visi pateikėjai. Bet koks svetimo daikto pasisavinimas buvo traktuojamas kaip nuodėmė, ateityje skatinanti nusikalsti dar labiau. Pasak pateikėjos, *„ipranti į svetimus sodus, paskui jau kimbi ir prie stipresnio daikto. Sako, nuo adatos ant arklio“* (4). Vis dėlto kartais vaikai, dažniausiai berniukai *„obuolių, uogų nueiti mėgėjai buvo“* (8). Retesniais atvejais prie berniukų dėdavosi ir mergaitės. Tačiau Kartenos valsčiuje vagystės iš svetimo sodo nebuvo laikoma drąsos išbandymu ar šaunumo demonstravimu, *„pasiobuoliavimai“* nebuvo paplitę, o atsitiktinio pobūdžio. *„Pasiobuoliuoti“* dažniausiai eidavo vaikai, kurių tėvai neturėjo sodo, nors kartais su jais patraukdavo ir manantys, kad *„kitur obuoliai skanesni“*. Visais atvejais *„žygius“* į svetimus sodus lydėjo tėvų bausmės, kaimynų pasmerkimo ir nuodėmės baimė, gėdos jausmas. Mažesni vaikai buvo labiau įbauginti:

„Sakydavo, kad nudžius rankos. Gink Dieve, nekušink nieko svetimo. Nudžius rankos, neturėsi rankų. Buvo tokia baimė mažiems vaikams. Gal ir norisi, bet bijai“ (23).

Augant vis didesnę reikšmę įgydavo ne išorine bausme pagrįsta kontrolė, bet savikontrolė, vadovaujantis savo sąžine: *„Negali svetimo daikto paimt. Tai kas kad niekas nesužinos, bet sąžinė jau bus nešvari, jau tu būsi nusidėjęs“* (2). Vaikai, gyvenantys vienkiemiuose, respondentų teigimu, niekuomet nepažeisdavo svetimos žemės ribų. *„Yra ribos, kaip gali trankytis po svetimus sodus?“* (7).

Tačiau iš pusbernių jaunesnieji sužinodavo ne tik, *„kur skanesni obuoliai“*, bet ir išsiaiškino, iš kur atsiranda vaikai, išmokdavo keiksmažodžių. Mėgdžiodami vyresnius, berniukai mėgindavo užsirūkyti. Vieniems pirmas bandymas būdavo ir paskutinis.

„Nuėjom maudytis, sugalvojom, kad reikia užrūkyt. Pasiėmėm laikraštį, prisirovėm samanų, užsikūrėm, o paskiau kai pradėjo žemė suktis, nusitvėręs už medžio laikais, o žemė sukas aplinkui, baisu. Nuo to laiko nebereikėjo rūkyt. Reikėjo išbandyt, kaip čia visi rūko, kaip čia yra“ (14), – skaudžią pirmąją rūkymo patirtį prisiminė pateikėjas.

Bet kartais žalingi įpročiai įsitvirtindavo visam gyvenimui:

„Susibėgdavom vaikūzai. Vaikų tarpe nė galvot, vis ką iškreiti. Nuo septynių metų kai pradėjau rūkyt ir dabar teberūkau. Kas man uždraus rūkyt? Būdavo, išvarau karves į lauką, buvo pypkė, naminio tabako pavogsi nuo gaspadoriaus. Susisuki gazetą ir trauki dūmą“

kaip reikia. Nu matai, viens toks mano draugas buvo ten pat, jis buvo mažo augumo, o turėjo jau septyniolika metų. Jis rūkė ir mane vaišino. Nu ir nuo to laiko pradėjau rūkyti“ (9).

Tėvai, pastebėję vaiką turint žalingų įpročių, dažniausiai prilupdavo ir uždrausdavo bendrauti su „blogais draugais“. Tačiau ar vaikas pasiduodavo neišvengiamai įtakai, priklausė ne tik nuo bausmės baimės, bet ir nuo jo paties valios.

„Čia jau katro valia stipresnė, taip ir patraukia – arba prie gėrio, arba prie blogio. Jei kuris silpnavalis, pasiduos blogiui, jei striprus, niekas jo nepaveiks“ (7), – tvirtino pateikėja.

Kita vertus, pasak pateikėjų, svarbu ne tik žmogaus moralinis tvirtumas, bet ir prigimtis:

„Žmoguj ir angelas, ir velnias yra. Kuris patraukia – velnias ar angelas... Doras visada su angelu. Ir prigimimas žmogaus dar. To paties tėvo, vienas išeis į kunigus, kitas pareis vagis“ (2).

Didelę įtaką dorovinių normų laikymuisi darė ir socialinė kontrolė, kaimo viešoji nuomonė: „Svetimų žmonių daugiau bijojai negu tėvų, kad kam nepasakyti. Jei kam blogai padarei, pasakys – gausi mušt“ (2); „Nieko blogo nepadarydavom, o jei būtumėm padarę, tai kaimynai būtų papasakoję, kad, va, tavo vaikas negerai padarė“ (5).

Kadangi vyravo nuostata, jog suaugęs visuomet teisus, pasitaikydavo, kad vaikai buvo apkaltinami neteisingai, „iš piktumo“. Daugeliu atvejų vaikai susitaikydavo su neteisybe, juolab kad tiek tėvai, tiek Bažnyčia mokė kantrybės, nuolankumo ir paklusnumo. Vis dėlto kai kuriais atvejais buvo griebiamasi keršto. Paaugliai dažniausiai apsiribodavo pokštais ar išdaigomis. Būdavo, kad pridarydavo ir rimtų nuostolių: į „piktojo“ kaimyno javus suleisdavo gyvulius ir pan. Kartais kerštui buvo rengiamasi ilgai ir kruopščiai, tačiau dažniausiai jis būdavo spontaniško pykčio išraiška. Per skubėjimą pasitaikydavo suklysti.

„Vieną kartą einam nuo kalno. Ten rėžiai buvo. Tai buvo ten Biznio, J...io patėvio, rugiai. Tai J...is sako, davai mes po tuos rugius. J...is buvo supykęs ant to patėvio. Tai mes visi į tuos rugius. Ne Biznio rugius išvoliojom, o kito. Jergau, kaip dabar bus!?“ (16).

Žinoma, tokie išpuoliai nebuvo dažni, nes retas nusižengimas likdavo neišaiškintas ir nenubaustas. Tiesa, minėtu atveju išdaigos iniciatorius išsisuko labai lengvai.

„Tai J...ienė tą savo Bladi nutvėrus muša, linų saują pajėmus, plumpt, plumpt. Primušė tokį. Ana dideliai mylėjo tą Bladi, vieną teturėjo“ (16).

Vaikai konfliktuodavo ir tarpusavyje. Muštynės su kito kaimo jaunimu nebuvo labai retas reiškinys. „Mušdavos bernai seniau, ateis iš kito kaimo, tai ir su lopetom tuos išvydavo“ (3), – pasakojo pateikėja iš Kartenos. Konfliktai tarp vaikų kildavo dėl įvairių priežasčių. Pasak Ž. Šaknio, bet koks svečių bandymas pažeisti to kaimo bendrijoje nusistovėjusius stereotipus dažnai baigdavosi muštynėmis.⁹

„Vakaruškose muštynės būdavo, jei kokia pana nėjo šokt, ar kitas paviliojo, išlydėjo, tai paskiau susidaro grupės, vieni vieną užstoja, kiti kitą, nu ir muštynės. Šventi nebuvo, ten kur dvidešimt–dvidešimt penkių, tokie bernai“ (14), – pasakojo pateikėjas.

Daugeliu atvejų svarių priežasčių muštynėms kilti net nereikėjo, pakako preteksto, kad „jie“ tai ne „mes“, jie – „svetimi“, iš kito kaimo. Kartais muštynės buvo tarsi sudedamoji jaunimo susibūrimų dalis: „Susimušdavo vaikai, kai eidavo per Užgavėnes „žydais“. Vienas kaimas su kitu susimušdavo. Kožnais metais susimušdavo“ (7). Sekdami vyresnių jaunuolių pavyzdžiu, susimušdavo ir paaugliai:

„Į mokyklą einant buvo muštynės tokios vaikų. Žinai, kaimas su kaimu kertas. Kai jau tokie pusvaikai buvom. Tai jau išėjus iš mokyklos, kaip kokie gaidukai“ (14).

Tačiau paauglių muštynės nebuvo itin dažnos. Tai, ką darė jaunimas, vaikams ir paaugliams buvo draudžiama. „Suaugę kavalieriai – viena, gal tie ką ir prisigalvodavo, o tie penkiolikos metų taigi dar piemenys. Toks dar net neegzistavai“ (20). Konfliktuoti draudė tiek tėvai, tiek mokytojai. Jaunesnius stabdė ir nuodėmės baimė. Pavienių mušeikų netoleravo ir patys vaikai. „Buvo ir tada visokių nevykėlių, mušeikos jie, nepatiko kas, iškart duoda. Nedraugavom su tokiais“ (2), – teigė pateikėjas.

Nenorėdavo draugauti ir su pavydžiais, šykštuoliais, melagiais. Tokius išjuokdavo, erzindavo.

„Vaikai dideliai nesipykdavo. Berniukai, kai didesni buvo, gal ir pasistumdydavo. Vaikai ir pameluodavo, ir apgaudavo, bet kiti vaikai iškart: „Apgavikas, apgavikas, melagis.“ Su tokiu jau nelabai norėdavo draugaut. Vienas kitą mokėjo paerzint. Būdavo, kad ir špygą parodydavo. Čia jau kai tėvai nemato. Jei pasiskūsi, tai paskui už kampo: „Skundeklis, skundeklis“. Tie, kurie nesidalina, skūpačinos“ (3).

Pasak P. Jokimaitienės, erzinių moralinė idėja, išreikšta gyvais, sodriais, kartais net drastiškais vaizdais ir vulgariais žodžiais, veikė vaikus. Vis dėlto erzini- mai nebuvo susiję tik su ydų išjuokimu.

Dažnai jie buvo išsaukti paniekos ir pykčio ar tiesiog buvo „įvairaus amžiaus vaikų, dažniausiai paauglių piemenų, gyvybingumo ir energijos išraiška“.¹⁰

⁹ Šaknys Ž. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje. Jaunimo vakarėliai*, Vilnius, 2001, p. 24.

¹⁰ Jokimaitienė P. *Vaikų dainos, Lietuvių liaudies dainynas. Vaikų dainos*, Vilnius, 1980, p. 30–31.

Susipykę vaikai prisimindavo ir tai, kas draugaujant būdavo nesvarbu.

„Kaiėjau į mokyklą, tokioj lūšnelėj buvo draugė. Tai kai supykdavom, juokdavomės: „Nu, kiulke, lįsk į būdą“, tokia prasta ta lūšnelė buvo. Kur nedaug žemės turėjo, biedni buvo, tai vadindavo trobelninkais, bubeliais, kiulkėm, ubagais“ (12), – pasakojo pateikėja.

Taip pat buvo išjuokiamas kitoks elgesys, kilmė, fizinės ir psichinės savybės:

„Prasivardžiuodavo vaikai. Aš buvau švepla, nepasakiau „kunkulyne“, sakiau „tuštulyne“. Tai kol užaugau „Tuštulyne“ vadino. Brolis daugiausiai – „ach tu, Tuštulyne“ – sakydavo. Prani vadino Pliuškiu. Tokius vardus kitas kitam davėm. Juokdavos iš snargliuotų, tuos, pas kuriuos vis snarglys ant lūpos, snargliais vadino“ (23);

„Pravardžiuodavos. Visi turėjo kitus vardus. Kitas turėjo garbanotus plaukus, tai tas – Garbanočius, kitas buvo plonas – „Eik tu, Silke“. Buvo ir visokių dainelių“ (19);

„Mūsų giminė yra iš kunigaikščių kilimo, tai man didžiausias įžeidimas, kai sakydavo „kunigaikštālė“. Man baisiausiai nepatiko“ (7).

Ypač būdavo pašiepiami kairiarankiai. Pasak pateikėjos, „nebuvo mados tokios, daryt su kaire. Jau rodos kitoks, atskirtas vaikas – kairys. Kiti vaikai pajuoks. Labai pajuokdavo“ (23). Kairiarankiai dažnai būdavo vadinami velniarankiais. Pateikėjų nuomone, tai susiję su tikėjimu, kad

„ant dešinio peties tupi angeliukas, ant kairiojo – velniukas. Angeliukas, sako būk geras, o tas jau gundo kitaip, išeina, būk blogas. Kurio paklausai, toks ir paliėki. Viskas priklauso nuo paties vaiko, kurio klauso. Dėl to kipšiuoko su kaire ranka nieko nedaryk“ (7).

Erzinimus dažnai lydėjo įvairūs gestai: „Jau supysi ko, ir pradėsi. Vaikai vaikiškai: be be be, špygą parodysi, liežuvį parodysi“ (16). Gausią erzinimų grupę sudarė pasišaipymai iš vardų. Žmonių pajuokimas dėl jų vardų ir pavardžių, pravardžių sugalvojimas – labai senas reiškiny, teigia tautosakos tyrinėtojai.¹¹

Pateikėjai taip pat prisiminė nemažai tokių pasišaipymų pavyzdžių:

„Būdavo pasišaipto iš vardų: „Jonis joja į Liepoją ir punčiakos nulakiojo“; ar „Joni, Joni, jok namo, tavo pati turi daug vaikų. Kad žinočiau iš tiesų, nusipirkčiau vystyklų“; „Aš pati Malvina, bet mane vadino Mane. Tai broliai sakydavo: „Mane, Mane, kas tave pramanė?“; „Monika, armonika“. Savo tarpe, kai susipykstam, pasičyđijam. Arba: „Kazė Razė, ramavoj, užsidaręs kamaroj, prie galinio lango, rakinėja bambą“ (12);

¹¹Ten pat.

„Kazė, Razė, ramavoj, užsidaręs kamaroj, lindo pro plytą, prispaudė kojytę“ (15);

„Kai aš Stefanija vardu, tai sakydavo: „Stapė lapė, žąsų vagis“. Daugiausiai iš vardų prasivardžiuodavo“ (8);

„Igni, drigni“. Barbę „Baške“ vadinom. Čia jau kai supykst: „Eik tu, Baške“ (23);

„Sakydavo visaip: „Algis Dalgis, kirvio kotas, po velėna pakavotas“, arba „Jurgi, ko burbi?““ (7) ir t. t.

Tėvai neleisdavo vaikams prasivardžiuoti, erzintis: „Tėvai draudžia, sako, kad griekas, negalima“ (16). Tačiau tėvai daug dirbo, buvo užsiėmę ir ne viską galėjo sukontroliuoti. Be to, prasivardžiuoti mėgo ne tik vaikai, bet ir patys suaugusieji. Pasak Abakuose gimusio pateikėjo, „visas kaimas buvo pravardžiuotas“:

„Kupšelis mažutėlis,
visų vyrų kunkulėlis.
N...skienė vidury,
kaip žuvoelė vintury.
..... jaujoj,
tur tabokos saujoj“ (16).

Dažnai kaimynų pravardės buvo ne tiek juokai ar pašaipą, kiek būtinybė – mažoje teritorijoje gyveno daug vienodas pavardes turinčių žmonių.

„Nebuvo tų pravardžių iš pykčio, buvo daug vienodų pavardžių. Ir patys žmonės pasakydavo, kaip juos vadint – vieno sodyba eglėm apaugus, tai sako mane Voverėle vadinkit. Nu, ir visą laik Voverinis Voverinis, bet anas nepykėdavo. Kitas buvo raišas, medine koja, tai mane Medinkoju vadinkit, sako. Paskui ir prigijo tokia. Nepykėdavo dėl pravardės“ (20), – pasakojo pateikėjas.

Pykti dėl pravardės nebuvo priimta – „nebuvo tokios mados“. Tuos, kurie greitai išsižeisdavo, supykėdavo, erzindavo labiau. Visgi, daugelio pateikėjų teigimu, pikta pajuoka nebuvo pagrindinis bendravimo būdas. Savitas vaikų „teisinis kodeksas“ taip pat įtvirtindavo elgesio normas kebliose ir konfliktinėse situacijose. Nors dažnai erzinių intensyvumas priklausė nuo vaiko statuso grupėje.

„Aš per daug ir nenukentėjau, aš gerai mokinaus. Padedi kitam pasimokinti. Jau tuos, katrie blogai mokinos, tuos visaip vadino, iš tų jau pasišaipto daugiau“ (7), – teigė pateikėjas.

Kitas pateikėjas statusą „užsitarnavo“ ne draugiškumu, o jėga: „Nieks nesišaipe, privengė“ (1).

Apibendrinant derėtų pabrėžti, kad vaikas, bendraudamas su kitais įvairaus amžiaus ir lyties vaikais, su jais žaisdamas, spręsdamas konfliktines situacijas, reaguodamas į vienus ar kitus įvykius, įgydavo savitos komunikatyvinės kompetencijos, bendravimo patirties, pagrįstos socialinėmis ir dorinėmis vertybėmis. Ši patirtis formavo mokėjimus ir įgūdžius, būtinus toliau įsitraukti į bendruomeninį kaimo gyvenimą.

Socializacija kaimynų bendruomenėje

Kaimynystės sąvoka tradicinėje valstietiškoje kultūroje reiškė ne tiek gyvenimą greta, kiek grupės žmonių tarpusavio santykius, bendravimą ir bendradarbiavimą, pagrįstus tam tikromis „kaimyniškam sugyvenimui“ būtinomis savybėmis: sąslumumu, sutelktumu, tarpusavio pagalba, pagarba tradicijoms, supančiai aplinkai ir aplinkiniams.

Kartenos valsčiuje kaimo bendruomenę ypač sutelkdavo bendros religinės apeigos. Jos atlikdavo ne tik religines, bet ir komunikacines funkcijas.

„Gavėnios laiką eidavom giedoti Kalnus, pas kaimynus, vaikus kur didesnius vesdavos. Būdavo ir gegužinės pamaldos. Kryžius buvo kažkur už dviejų kilometrų nuo mūsų. Tai buvo iš plūgo noragas pakabintas, skambalas toks, tai vakare apie šestą septintą valandą tėtis kviesdavo pagiedot litanijas, sveikatos prašys, lietaus prašys. Paskiau kokį kartą eidavo į senkapius, buvo tokie seni kapai, tai ten taip pat meldavos. Ten buvo koplytelė, ir kryžius dar buvo, taip tie senkapiai akmenimis būdavo apgrįsti, o toliau miškas. Palei Miniją tos kapinaitės. Taip žmonės susirinkdavo, ne tik pasimeldavo, bet ir pasikalbėdavo, po gegužinių pamaldų padainuodavo“ (14), – pasakojo pateikėjas, gimęs ir augęs Dauginčių kaime.

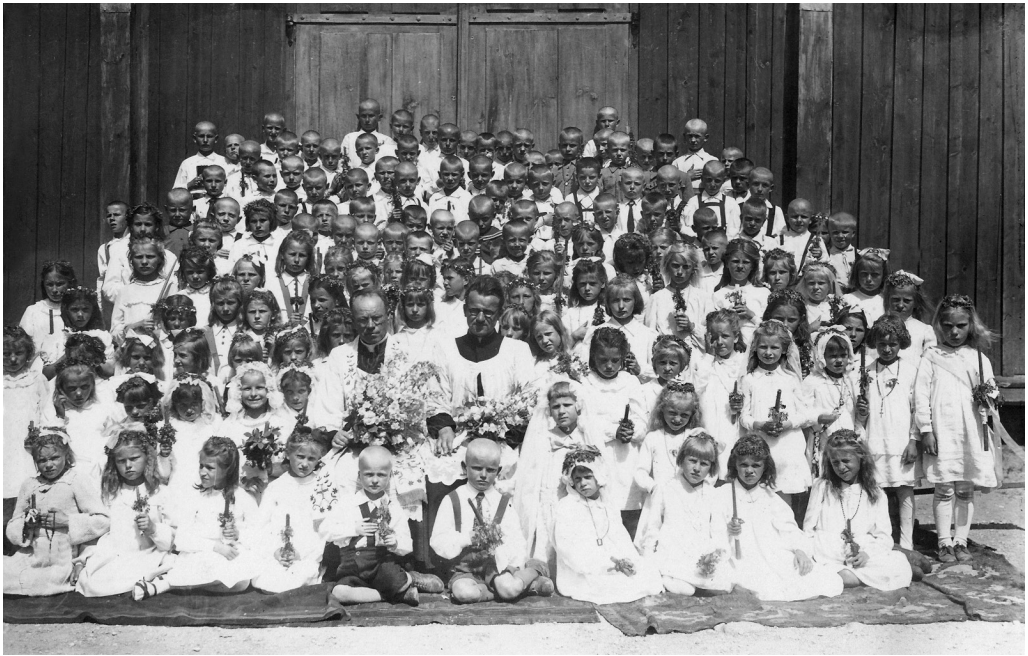
Religinės kaimo apeigos buvo viena iš progų vaikams įsitraukti į bendruomeninį kaimo gyvenimą, pasijusti lygiaverčiu jo nariu.

„Taip vaikų niekur neimdavo, – sakė pateikėja, – tik kai spalio mėnesį kalbėdavom rožančių, per gegužines pamaldas giesmes giedodavom, kalbėdavom litaniją, visi turėjo būt. Nuo mažų dienų meldėmės. Didieji kalbės, giedos, visai mažiukai klausysis, bet visi turėjo būt. Ne prie kožno buvo ta koplytelė, tai susirinkdavo keli kaimynai. Būdavo kryžaus dienos“ (19).

Apeigų metu patirti emociniai išgyvenimai stiprino tikėjimą ir dorovę.

Religija nagrinėjamu laikotarpiu buvo svarbiausias visas vaikų socializacijos institucijas vienijantis veiksnys. Šeima, bendruomenė, Bažnyčia ir mokykla rėmėsi krikščioniškąja etika. Pasak pateikėjos,

„Religija buvo visur svarbi, ne tik Bažnyčioj. Tėvai buvo tikintys, kaimynai tikintys – aplinkui kitokių nebuvo. Kai ėjom į pradžios

*Pirmoji Komunija Kartenoje. 1946 07 14.
Iš Anastazijos Tamošaitienės šeimos albumo*

*Kartenos jaunimas per vaidinimus galėdavo
kūrybingai išreikšti save. Vaidintojai
prie Kartenos bažnyčios. Apie 1938 m.
Iš S. Anužienės šeimos albumo*

mokyklą, kryžius būdavo, persižegnojam ir mes, ir mokytojas, malda – „Teikis atsiųst, Viešpatie, šventosios dvasios apšviest mūsų protui, duok mums gerai mokslus išeit.“ Išeinant vėl – „Ačiū, visagali Dieve, už mums suteiktas dovanas“ (12).

Ugdymo turinio pagrindas – Dekalogas. Dešimt Dievo įsakymų buvo ne tik religinės tiesos, bet ir socialinį gyvenimą saistančios normos bei taisyklės.

„Auklėjo pagal Dievo įsakymus. Žinojom, kad dešimt Dievo įsakymų vykdai, tai skaitos jau nenusidedi. Tie Dievo įsakymai beveik viską pasako, jie pagrindiniai. „Nevok, nemeluok, nepaleistuvauk...“ ir tėvai tą patį mokė“ (7), – teigė pateikėja.

Jau minėjome, kad Lietuvos kaime pagarba nuosavybei ir dorovė buvo neatsiejamos. Visi pateikėjai pažymėjo, kad septintojo Dievo įsakymo „nevok“ pažeidimas nesuderinamas su dora. Jau minėjome, kad vaikams buvo draudžiama pasisavinti bet kuri svetimą daiktą. Šis draudimas buvęs gana veiksmingas. *„Vagysčių iš jaunimo tarpo niekokių nebuvo“ (9);*

„Vienas kitas vagis buvo, bet iš jaunų tai ne, daugiau iš tų išaugusių, senų. Visi ir žinojo, kad jis vagis. Vienas iš kito sužinojo“ (2), – teigė pateikėjai.

Kaimo bendruomenės nuomonė buvo vienareikšmė: vagis – nieko vertas žmogus. *„Visi jau tokio negerbė, sakydavo: „Ai, tas vagis...“ (5). XX a. pradžioje sankcijos vagims buvo ne tik visuotinis pasmerkimas. Bendruomenė su nusikaltėliais, kurių negalėjo sutramdyti policija, kovojo visais įmanomais būdais.*

„Sako, kad ir arklius pavogdavo, bet tai dideliai mažai. Kai pagaudavo, tai ir prilupdavo, kai kada net oho ho... Jei katras smulkų daiktėlį pavogdavo, tai į ausį, į ausį, ar diržu, ar su koku šniūru užduodavo ir viskas. Bet jei kokį didesnį pavogdavo, arklių ar karvę, tai tada jau blogai. Paskui jau taip nebemušdavo, kalėjiman kišdavo“ (9);

„Arklius vogė. Bet daugiausiai arklius vogė čigonai“ (23). Tačiau daugiau pasakojimų buvo užrašyta ne apie čigonų arkliavagystes, bet apie nepaprastą jų gudrumą ir išradingumą vagiant:

„Čigonai vagys ir apgavikai. Tėvelis sakydavo, kad pyragą kepė prieš Velykas. Įėjo dvi čigonkos, viena kalba, kita dainuoja: „Kur pyragą dėsime? Kur pyragą dėsime?“ „Nuvilks marškinius, surišks galą, sukišk pyragą“, – dainuoja kita, ta kur troboj buvo. Šeimininkai nieko nesuprato. Tos išėjo. Laikas pyragą traukt, o jo jau nebėra. Jau išneštas, jau pavogtas. Kiti taip nevogdavo“ (23);

arba

„Čigonai tai tokie mandri, anie gudrūs. Anie nevagia, anie pasiprašo, bet tu nesuprasi. Tokia moteris kepė žąsį po mūriniu pečium, čigonas įsidėjo tą žąsį į terbą, ir sako: „Mamala, žąselė, kur buvo ant Molalio kalno, persikraustė į Terbavo miestą. Ar nepyksi?“ Nu ko čia pyksi... Išaina tas čigonas, ta paveizėja – žąsies nebėr. Tik paskui atėjo tai į galvą. Nedidelė buvau, kai kaimynė pasakojo, bet viską beatmenu. Paskui čigonė atėjo pas tokią moterišką. Tos karvės pienas greit surūgdavo. Čigonka sako, gerai padarysiu, kad pasitaisytu, duok lašinių nemažą bryzą. Tą perrišo su šniūreliu taip, paskui taip, išsiėmė ražončių, vėl taip, taip. Sako, jau tie lašiniai negerai, atiduok ar gyvuliui, ar man. Nu imk... Dėl to didesnio bryzo ir reikėjo. Lašiniai gi gražiausi. O tai karvei kas tau padės? Gudrūs čigonai. Paskui vėl: įeis čigonas su vaiku į trobą ir lupa vaiką. Tas vaikas po lova, o ten batai. Susikišo visus batus. Paskui čigonas pavogė kunigo laikrodį. Atėjo išpažinties, pasisakė. Kunigas liepė gražint. Tas čigonas duoda kunigui, tas neima. Čigonas sako, kad tas neima. Nu, jei neima, tada ne griekas. Lietuviai ne tokie gudrūs“ (17).

Kartenoje užfiksuota nemažai pasakojimų ir apie „teisingus“, „labdaringus“ vagis. „Pagarbintieji“ vagys veikę tiek „kažkur Lietuvoj“, tiek konkrečioje vietoje prie Kartenos, „Ilgosiose pievose“. Savo dvasia šie pasakojimai buvo panašesni į sakmes apie kaukus ir aitvarus, padedančius neturtingiesiems:

„Smetoninias laikais tik du plėšikai buvo – Jockus ir Rickus. Visoj Lietuvoj du plėšikai pagarbinti buvo. Ir tie sako, iš biednų neplėšdavo, tik iš bagotų, iš kokių dvarininkų, iš klebonų. Sako, eina biedna moterytė karvę pardavus, eina per tas ilgąsias pievas. Mato, jau stovi. Ana eina verkdama, jau dabar atims pinigus. Ne sako, aš iš tavoš neimsiu. Dar ištraukė tas plėšikas, tas Jockus, ir dar pridėjo. Tas iš biednų neimdavo“ (12);

„Mūsų Lietuvoj buvo du vagys tiktai: Jockus ir Rickus. Bet jie tokie labdaringi, bagoto paims, biednui atiduos. Padvėsė karvė ir atėjo ar tai Rickus, ar tai Jockus. Verkia moteris. Sako, ko tu verki? Padėjo pinigų, sako nusipirk karvę. Sako ta, aš už tave melsiuos visą gyvenimą. Ana gal ir nežinojo, kad ten vagis. Tik paskiau per kitus sužinojo. Anie jau tikri vagys buvo“ (13); „Kai aš augau, visoj Lietuvoj buvo keturi žiulikai: Jockus, Kazlauskis, Jušus ir Rickus. Čia visoj Lietuvoj. Kad nužudytų žmogų gatavai, nebuvo girdėt, tik rabavodavo. Vaistininko buvo langą atidarę, auksą išnešę“ (23).

Koks buvo šių pasakojimų poveikis vaikams, sunku pasakyti. Visgi iš pasakojimų kartais išryškėdavo, kad siaurai suprasto socialinio teisingumo (atimti iš turtingo ir atiduoti vargšui) nuostatos kirsdavosi su įsakymu „nevok“.

Žmonių bendravimui labai svarbus aštuntasis Dievo įsakymas – „*nekalbėk netiesos*“. Melas, apkalbos, gyrimasis, žodžio nesilaikymas buvo griežtai smerkiami. Kaimo bendruomenė buvo nepakanti nesilaikantiems duoto žodžio apgavikams, nes nemaža dalis sutarčių buvo žodinės, dažnai be liudininkų. T. Sakalauskas, cituodamas kaimo dainininko Petro Zalansko žodžius „jeigu žmogus savo žodžio nesilaiko, tai jis yra ne žmogus“, teigia, jog būtent taip nusakoma žmogaus elgesio vertė, veiksmo, pratešusio žodį, svarbumas.¹²

Pažadėjai – ištesėk. Šio principo buvo tvirtai laikomasi, teigė pateikėjai. Vaikus skatindavo gerbti duotą žodį, juo nepiktnaudžiauti. Įspūdžiui sustiprinti buvo pasitelkiami vaizdingi palyginimai, tautosaka. Kaip vieną svarbiausių pamokymų, išgirstų vaikystėje iš mamos, pateikėja prisiminė pasaką, mokančią galvoti, ką kalbi, nežadėti, ko negali ištesėti:

„Paskiau mama pasakodavo tokią pasaką labai seną, kaip mergaitė išimylėjo Jonį tokį. Tas Jonis kare žuvo. O ta taip išimylėjusi, kad meldžiasi, žegnojasi, poterius kalba, kad nors sapne pamatyti tą Jonį: „Kad jis atjotų, tai ar jis pekloj, ar danguj, aš su juo eičiau visur, ar su gyvu, ar su mirusiu“. Žiema, speigas, mėnuo šviečia – Jonis parjoja. Prieina prie durų, pasibaladoja, ta išleidžia. Ta ar Barbora, ar Ona, nebeatmenu... Moryna, va kokiū vardu buvo. Tas sako: „Nu, Moryna, pati sakei, ar su gyvu, ar su mirusiu eisi. Dabar sėsk ant žirgo.“ Ta rankiojas: pasiėmė ražončių, maldaknygę, škaplierius ir nepalieka jų. O tas jau, skaitos, buvęs pekloj, prakeiktas. Žirgas tik kyla, kyla aukštytyn. Ta jau mato, kad bus blogai. Numetė ražončių – pasidarė kapinės, numetė škaplierius, pasidarė bažnyčia, paskui kaip numetė maldaknygę ir pati nukrito. O jei ne, tai būtų į pragarą nusinesęs tas Jonis. Tiek aš bijodavau, kai mama pasakodavo apie tą Moryną su Joniu.... Su gyvu, ar su mirusiu, ar į peklą, ar į dangų. Taip išimylėjus buvo, kad negalvojo, ką kalba. Visą laiką reikia galvot, ką kalbi, kad pažadus reik tesėt, – taip mama mokė“ (12).

Apskritai, „*vaikui sveika patylėt*“; „*vaikas turi būt savo vietoj, nelįst su savo kalbom, kai niekas neklausia*“, – tokia daugelio pateikėjų nuomonė. Ypač tylu turėjo būti prie svetimų žmonių – atėjus svečiui ar esant svetur. Ugdytas kuklumas, santūrumas. Geras vaikas daug nekalba, „nelenda į akis“, juolab nesikiša į suaugusiųjų kalbą. Pasak respondentų, „*kuo daugiau kalbi, tuo daugiau meluoj*“ (16).

„*Nemeluok*“ – vienas pagrindinių reikalavimų tiek šeimoje, tiek bendruomenėje. Tėvai šį draudimą sustiprindavo įvairiais bauginimais: gąsdino rykšte, Dievo bausme, tiek po mirties, tiek gyvam esant. Sakydavo, kad meluojant nudžius liežuvis. Kartais šį bauginimą iliustruodavo „*konkrečiais*“ pavyzdžiais:

¹²Sakalauskas T. *Išmintingųjų puota*, Kaunas, 1992, p. 13.

„Tėvas sakydavo, jeigu tu meluoji ką nors, tai nudžius liežuvis. Pasakojo: „Va ten gyveno kaime kažkada Plikšpetris ir Petronėlė. Petronėlė turėjo kitą kavalierių, išdavė Plikšpetrį, jam pamelavo. Jai nudžiuvo liežuvis.“ Tai čia yra baisu vaikui išgirst, kad nuo melo liežuvis nudžiūt gali. Jau tada nemeluosi. Va šitokiais pamokymais, šitokiais išrutuliavimais tėvas auklėjo. Mama pykdavo ant tėvuko, kad taip gąsdina“ (11).

Nuo melo taip pat stabdė nuodėmės ir jos išpažinimo baimė:

„Meluot – baisus griekas. Išpažinties reikėdavo eit. Jeigu sumeluoji ir per išpažintį, turi kitą kartą eidamas pasisakyti, o jei neišpažįsti, tada jau nebegali eit išpažinties. Tas jau yra per daug. Žinai, kad eini prie švento sakramento, kad reikės priimt Dievą į savo širdį, turi viską išpažint. Meluot – baisus griekas, o dar per išpažintį!“ (22).

Melas buvo leistinas tik balandžio pirmąją, Melų dieną, tuomet esą apgauti leistina net patį kunigą.

„Iš kur ta melagių diena išdygo, kas ją išdaigino, nesuprantu. Nu seno laiko ji jau. Iki pietų gali meluot, o po pietų jau nevalia. Sako, tą dieną nēr grieko meluot. Klebono vaikas parlėkė, sako, klebonėli, arklys padvėsė. Tas šoko veizėt, o arklys stovi sau. Nu, melų diena, pykt negali. Taip meluot negalima, negalima žmogui meluot, negerai tas daryt“, – pasakojo pateikėja iš Vėlaičių (24).

Kitomis dienomis vaikai buvo baudžiami ir už menkiausią melą, kad „gink Dieve, neužaugtų melagiais šeimos gėdai ir viso kaimo pajuokai“. Vis dėlto, pasak pateikėjų, „vaikai buvo vaikai, sumeludavo“.

Dažnai su melu buvo tapatinamos apkalbos. „Pliotkininkas, tai tik mandagesnis melagis“ (16), – teigė pateikėjas. Visi pateikėjai, paklausti, koks žmogus, jų nuomone, buvo laikomas nedoru, teigė, kad nedoras žmogus – tai vagis ir šmeižikas (pliotkininkas). Apkalbos buvo išskiriamos kaip antras „didelis griekas“ po vagystės. „Gali sakyti, tik kai tikrai žinai“ (2), – teigė pateikėjas. Tačiau neretai bet kokios kalbos „už akių“ buvo vertinamos kaip apkalbos ir šmeižtas. Nors viešoji nuomonė – „ką žmonės pasakys“ – negali būti tapatinama su apkalbomis, tačiau pateikėjai Kartenos valsčiuje teigė, kad riba tarp viešosios nuomonės išreiškimo ir apkalbų yra labai nežymi. Kai kurie pateikėjai tai siejo su karteniškių uždarumu ir gyvenimu vienkiemiuose: „Visi laikės ribų, savo ūkyje pats sau šeimnininkas, į kito gyvenimą nesikišo“ (2). Kitų manymu, toks žemaičių charakteris. Pasak jų, žemaičiai – žmonės tiesmuki ir sąžiningi, jei žmogus elgiasi blogai, tik jam reikia pasakyti, ką šis daro negerai. Jei asmuo nepilnametis, būtina pranešti ir jo tėvams. Nereikalingos kalbos „už akių“ kenkdavo ne tik konkrečiam asmeniui, bet ir sukeldavo nesutarimus visame kaime:

„Buvo visokių žmonių: kitas norėjo pameluoti, kitas pavogti, kitas apšmeižti žmogų. Buvo ir pletkiorkų, kaip jų nebus, kas jas išgainios. Vieni pro jas eidavo ir nueidavo savo keliais, dėmesio nekreipdavo, o kitiems ir patikdavo apiplepēt. Žmogaus apiplepėjimas yra žmogaus šmeižimas, teisingai neplepa nei vienas. Vieni sako taip, kiti ginčą padaro, vieniems rodos taip, kitiems taip, jau ir pykčiai“ (4).

Dažniausiai pieštas šmeižikės paveikslas – pagyvenusi moteris, davatka: „Pletkininkių visokių buvo. Pirmą grupę – davatkos. Eidavo į bažnyčią, tik ta ta ta“ (1); „Buvo bobos pletkininkės, kaip nebus, tai tokios apiplepkindavo visą kaimą“ (22). Tačiau kai kurios pateikėjos teigė, kad besaikis plepumas, noras apšmeižti kitą žmogų nepriklausė nuo lyties. Pateikėjai vyrai taip pat pripažino, kad „ir vyrų būta visokių“. Vieni vyrai plepia tapdavo tik „ypatingomis“ sąlygomis: „Vyras kalba atsidaro, tik kai šimtagramį padaro. Atrakint, matai, reikia. Tada jau ir tie gali ta, ta, ta“ (1). Pasak pateikėjo,

„Daugiau moterys tokios buvo, bet tai ir vyrų pasitaikė. Matai, kaip dabar visaip yra, taip ir tada. Su vienais geriau gali pasitart, o kiti pliotkerkos, kaip sako, su tokiais jau negali pasišnekėt, apkaltins kuo nors, dar nuo savęs pridės. Toks žmogus jau atranda kitą tokį draugą ir jau savo kompanijoje varo. Kiti tai jau tokių negerbdavo“ (14).

Plepūs vyrai buvo dar mažiau gerbiami nei moterys (šių mat „tokia jau prigimtis“). Kartais buvo suabejojama ne tik tokių vyrų dorumu, bet ir protiniais sugebėjimais:

„Doras žmogus teisingas, ne su keiksmiais, ne su pliotkais, kito neapkalbinėdavo. Jei koks ką nori šnekėdavo, skaitydavo, kad jam ne viskas galvoj gerai yra. Protingi žmonės bet ko nešneka“ (19).

Vaikai buvo skatinami gerbti suaugusiuosius, nebuvo leidžiama jais abejoti, juo labiau prieštarauti.

„Buvo visokių. Kitas pliotkina. Tėvai sakydavo, kad jei tau ir sako neteisingai, tu nesakyk priešais, neatsikalbinėk, pakentėk. Pakentėk, tau bus sveikiau“ (13).

Tad apkalbinėtojų reikėjo tiesiog vengti. Tėvai vaikams neleisdavo eiti į „nerimtų žmonių, pletkininkių“ namus, saugodavo, kad vaikai negirdėtų apkalbų, juo labiau patys neapkalbinėtų kitų.

„Buvo ir visokių pletkininkių: tau papasakos apie mane, man apie tave. Bet tai niekas netikėjo. Mama sakys: „Va ta pliotkarka jau ateina, vaikai eikit į lauką, neklausykit anos šnektos.“ Vaikus nuo tokių saugojo“ (23), – teigė pateikėja.

Giliai tikinčiųjų nuomone, joks žmogus negali būti griežtas kito žmogaus elgesio vertintojas, juo labiau teisėjas:

„Tikras krikščionis kito žmogaus nesmerks. Kaip sako, neteisk ir nebūsi teisiamas. Tėvai mokydavo neklausyt plepalų. Nereikia labai klausyt, ką žmonės sako. Kas tikėjo Dievą, tam Dievas svarbiau, kas tikėjo į žmogų, jeigu jis padorus, jo šeima yra padoresnė, tas irgi nutylėjo“ (4);

„Mama visuomet sakydavo: „Nesidyvyk iš kito, neapkalbėk, gal tas žmogus kitaip suprato, gal ką. Jei supykai, kalbėk „Sveika, Marija“, nieko nesakyk, sukalbėk ir nepasakysi nei vieno blogo žodžio, dėl to, kad pyktis tau jau praeis. O kas blogai daro, tą Dievas nubaus“ (3).

Vengti apkalbų ir apkalbinėtojų vertėjo ir dėl to, kad pagrindinė apkalbų priežastis – pavydas: *„Buvo ir pavydelninkų. Kuris turtingiau gyvena, jau apšnekės, iš kur jis gavo“ (23);*

„Buvo pliotkininkių. Tarp savęs tai moterys – „Mano dukra iš krautuovės, o ta tai iš išvietės. Pavydi, kad vaikai daugiau su ta bendrauja, šokdina“ (15);

„Buvo bobulių, kurios apšmeiždavo, apkalbėdavo, jeigu merga kokį berną turi. Iš pavydo vis. Atsimenu R...ienė tokia pletkininkė, tai jina sesers Anicetos bernui sako, kad eitų pas jos dukterį, pas mus jau neit, čia vaikų daug, nebagota. Atsistojus ant kelio: „Eik prie mano dukrų, aš daugiau dalies duosiu.“ Bet tam Aniceta labiau patiko“ (12).

Pateikėjų nuomone, pavydus žmogus gali pakenkti ne tik žodžiais ir veiksmais, bet ir mintimis:

„Tikėjo, kad pavydūs gali ir sužavėti. Kad nesužavėti, prie tvarto durų segdavo arkliai pasagas. Daugiausiai sakydavo, kad žydai sužavė. Negali būt pavydus, gali pakenkti. Jei pavydi, tai jau skaitoma už nuodėmę. Tėvai sakydavo, kad nereikia būt pavydelninku“ (23);

„Pavydas yra, kad tau sekas. Vaiko mažo nerodyk svetimiems, gali susirgt – nu, iš pavydo, kažkokios akys yra negeros kitų. Pavydus žmogus gali ir gyvulius padyvyt. Nebesivesk paršiukų rodyt, o tai paršiukai tuoj pradės muštis, kiaulė jų nemylės“ (12).

Pavyduoliai, pasak pateikėjų, griebdavosi ir maginių veikslių:

„Sako, tokių čeraunykių būdavo, pasiverčia šakėm, gyvuliams kenkia. Kaiėjau į mokyklą, tai Mažeikos Stefanija sako: „Ateik, parodysiu, pas

mus buvo čerauninkė, aveles iškarpė.“ Ir tikrai, tos avelės iškarpytos. Ir apie vėjinį malūną vilnos išmėtytos. Čia kad nesisektų tos avelės. Tokia R...ienė, sako, čieraunykė buvo, pletkininkė ir pavydelnyčia. Buvo toks pavydumas!“ (12).

Buvo tikima, kad pavydas pakenks ir pačiam pavyduoliui, jis taps piktas, pagiežingas ir nelaimingas, jam niekas nesiseks: *„Skaitos anam atsirūgs, kaip žemaičiai kad sako, jis prieš liepto galą. Jei jis pavyduonis, jei pavydi, jam nesiseks, Dievas nepadės“ (12).*

Penktojo Dievo įsakymo nežudyk laikymasis buvo nediskutuotinas. Didžiausia vertybe, esančia Dievo valioje, buvo laikoma gyvybė. Jos, nei kitų, nei savo, negalys nutraukti joks žmogus. Buvo smerkiami ne tik žmogžudžiai, bet ir savižudžiai:

„Dabar ir žmogus gali žmogų užmušt. Kitą kartą nebuvo tokių dalykų nė girdėt. Kai augom, tokių dalykų nebuvo. Tik kitą kartą, seniai seniai dideliai, žinau, kad V...is buvo pasikoręs, tai ano kapuos nelaidojo, į tyrus išvežė“ (24);

„Pasikorusiems jau panieka. Paimdavo baltą arklį, keli vyrai atsisdė ant karsto ir išveždavo į iškeltus kapus, kartu nelaidojo“ (7). Kadangi tokie atvejai buvę labai reti, vaikams apie tai buvo beveik neužsiminama.

Pasak pateikėjų,

„prieš karą tai nebuvo net girdėt, kad kas nors nužudyti. Kokių paukštelių, gyvūnėlių nežudyk, skruzdėlynų negriauk, va tas tik buvo, o apie žmogų vaikams niekas net nekalbėjo“ (7);

„Vaikams nesakydavo apie niekias žmogžudystes, bet tai ir vabaliuką paimsi, tai nemušk. Negalima žudyti. Musę muši, tai mušk, bet nekankink. Ar kačiuką kokį... Net skabyti gėlyčių, ne. Sako, kam reikia be reikalo žudyti gėleles, nereikia, anom skauda“ (20).

Vaikų elgesyje buvo netoleruojamos net menkiausios agresyvumo ir žiaurumo apraiškos.

„Nepaleistuvauk“. Kaimo bendruomenė smerkė bet kokius nevedybinius santykius. Ypač griežtai buvo kontroliuojamas merginų elgesys, bet kuris bandymas išeiti už kontrolės ribų buvo tapatinamas su laisvu elgesiu, pasileidimu. Ši sritis buvo viena didžiausių apkaltų temų. Moterų bendrija ypač akylai stebėjo merginų elgesį jaunimo susibūrimuose.

Kalbant apie santykius tarp lyčių ir intymią sritį, pagrindinė poveikio priemonė buvo ne pamokymai ir paaiškinimai, o griežti draudimai. Tačiau, pasak respondentų, *„meilė ir tada buvo meilė“*, tad draudimai ne visuomet apsaugodavo nuo nepageidaujamų padarinių. Paaiškinimų, padedančių jaunimui susivokti jausmuose ir kontroliuoti savo elgesį, pasakydavo kunigas:

„Mums tai niekas nieko neaiškino per daug, pasakė negalima, ir viskas. Tik per pamokslą kunigai aiškino, ką reikia laikytis drausmės, kad nereikėtų paskui verkt mergaitėms“ (22).

Tačiau jaunesniame amžiuje žalingas bet koks žinojimas, tvirtino pateikėjai, parbrėždami, kad visos negerovės kyla dėl vaikui nereikalingos informacijos gausos: *„Bet nebuvo taip, kaip dabar. Dabar vaikai didesni ir už mamą, viską žino, tėvų neklauso, auga patvirke“ (17);*

„Buvom durni, akli, nieko nežinojom, kas kur yra. Aš jau kokių keturiolikos buvau, bet nežinojau, iš kur vaikai atsiranda. Dideliai įdomu buvo, bet kai paklausi, sako „atneša gundras“. Gyvulėlius iš žemės iškasa. Tokia drausmė buvo tais laikais. Su vaikiais gink Dieve. Kai mėnesinės, išsigandau, kad mirštu, motina nieko nepaiškino. Niekas neaiškino tokių dalykų, slėpė, dėl to ir vaikai geresni augo, buvo kuklūs, padorūs“ (8).

Nuo kalbų „ne vaiko ausims“ saugojo tiek tėvai, tiek kaimynai. Kaimynų susibūrimuose, kartu dirbant ar vakarojant, buvo vengiama keiksmų, nepadorių pajuokavimų:

„Visokiais žaidimais daugiau žiemos metu užsiimdavo. Vakaraus visa šeima žiedą dalijom, žiužį mušėm. Pasakodavo tokias visokias legendas. Mes dar radiją turėjom, nieks neturėjo, tai ateidavo kaimynai. Linksma buvo. Mūsų niekas į užpečį neginė, bet ir į akis lįst per daug neleido. Prisidėt prie kalbų jau nebuvo tokios mados. Vaikas turi būt savo vietoj. Suaugusieji nekalbėdavo tokių kalbų, kur vaikam negalima buvo girdėt“ (7).

Tiesa, nepadorių kalbų išvengti pavykdavo ne visuomet, nes, pasak pateikėjos iš Kartenos,

„kožnas kaimas turėjo savo kvailį. Tas kalbėjo kas reikia nereikia... Daugumoj kaimynai padorūs buvo. Suoliukai prie tvoros ant gatvės būdavo padėti, sekmadieniais sueis, šnekės, nei riksmų, nei barnių, nei keiksmų. Mes žaisim“ (23).

Nors per kaimynų susibūrimus vaikai buvo labiau pasyvūs stebėtojai nei aktyvūs dalyviai, šie susitikimai darė neabejotiną socializuojančią įtaką (dažnesnę ir didesnę kaimuose, mažesnę vienkiemiuose).

Tradicijos ir papročiai kaip socializacijos veiksniai

Kaimynų gyvenimo būdas, jų elgesio, tarpusavio bendravimo pavyzdžiai, viešojo kaimo nuomonė veikė vaikų vidinę būseną, skatino sociocentriinių vertybių internalizaciją, formavo elgesio ypatumus, būdingus tai aplinkai, kurioje vaikas augo. Šią aplinką (tėvų namus, žemę, kaimą, gamtą) taip pat galime įvardyti kaip tam tikrą vertybę, kūrusią savitą teritorinį tapatumą. Dažnai fizinė migracija buvo siejama su dvasiniu nepastovumu, kitoniškumu.

„Bet tai, kad vietoj nelaikos, tai koks nors perėjūnas. Kaip žvėris kito lizdo. Dabar maišytas yra pasaulis, kiti išeina, vieni pareina, dabar priimta jau yra. Tada ne“ (19).

O sėslumas, prisirišimas prie gimtosios žemės buvo siejamas su dorumu. *„Žmonės buvo geri. Visi gyveno prie žemės, niekur nesikraustė, nevažinėjo“ (7).*

Valstietijai labiau nei moderniajai pramoninei visuomenei būdinga saugoti savo erdvę. Iškurti naujoje vietoje buvo nelengva – kaimo bendruomenė nenoriai priimdavo naujus narius. Kartais bendruomenės nuogastavimai buvę ne be pagrindo:

„Atsikraustė toks Biznis iš D...nų. Paskui pradėjo samagoną virt. Pas mus dar nieks nevirė. Anas kai iš D...nų, buvo susijungęs su tais virėjais. Pradėjo šnapsą pardavinėt. Vaikiams ir ženotiems, kurie mėgo išgert, parduoda tą šnapsą. Moteriškos supyko visos ir draudė pas jį eit. Pas jį už pinigus šnapsą pardavė. Didieji pradėjo kartomis lošt. Lošia, tai pasistato pusę litriaus, nuperka kas pralošia. Moteriškoms zlastis ima, nei prie gyvulių, nei lauke vyrų nėra. Pas J...į visą naktį šviesa dega, kartomis lošia. Po večeriai dingo ir nēr. Moteriškos susitarę neša pas Biznį vyrams pusryčius. Dar susitarė, vaikiams pažadėjo pinigų ar ką, kad Bizniui langus išmuštentų. Buvo toks ramus kaimas, o dabar įsimetė toks baidyklė, visą kaimą blogu keliu nuvest“ (16).

Kaimuose bendruomenės įtaka buvusi gana didelė: *„Kaime bendrai visi sugyveno, susirinkdavo kartu spręst visokių reikalų“ (7).* Kaimams išsiskirsčius į vienkiemius, sustiprėjo savos erdvės pajautimas.

„Kaimi ne taip buvo, vienkiemį erdviau. Buvo kaimynai, Ma...ka buvo, va, bet visi buvo toliau, savo žemėj, savo sklype. Kai trobelė prie trobelės, tai viskas maišos, viskas buvo per viena. Žemė buvo labai saugoma, kiekvienas takelis turėjo būt savo vietoj, ne takeliu praeit negerai“ (7).

Šias papročių teisės normas privalėjo gerbti tiek suaugusieji, tiek vaikai, žinoję, kad negražu nepasiprašius eiti uogauti į kaimyno žemę. Tiesa, kartais dėl žemės ribų kildavo ir ginčų.

„Kaip koks ūkininkas dėl rubežių supykdamo. Čia kap koks žmogus pastaikydavo. Kitas ir dėl 5 centimetrų žemės susipykdavo. Vieni greitai susigadydavo, kiti ne, bet kad teistų negirdėjos“ (1).

Žemės neliečiamybei turėjo įtakos nelengvas jos įdirbimas. Vis dėlto, nors žemės darbai reikalavo visiško atsidavimo, sunkų triūsą atsverdavo suvokimas, kad savo rankomis savoje žemėje kuriamas savas gyvenimas, teikiantis ramybės ir laimės pojūtį. 1916 m. gimęs pateikėjas laimę apibūdino kaip buvimą savo vietoj. *„Žmogus turi būt savo vietoj. Dirba, kito nekliudo, nieko nereikalauja, savo turi – ir jis laimingas yra. Kai savo vietoj, tai ir laimingas“ (2).* „Sava vieta“ – ne tik aplinka, bet ir santykis su savimi bei kitais. Žinoma, teritorija – vienas svarbiausių tą santykį sąlygojančių veiksnių. Savo vietą žmogus gali atrasti tik dirbdamas, pabrėžė pateikėjas, bedarbystė (ar tinginystė) verčia nerimauti, abejoti savo jėgomis, klajoti ieškant „kur geriau“ ar net nusikalsti. Darbas – veiksmingiausia ir sistemingiausia dorinio ugdymo priemonė. S. Ylos teigimu, tik nuolatinis visų ūkininko šeimos narių išitraukimas į darbus saugojo žmonių moralę nuo vėliau civilizacijos atneštų negerovių.¹³ Tai pabrėžė ir tyrimo dalyviai. Jų nuomone, tik darbas apsaugojo vaikus nuo žalingų įpročių, nusikaltimų.

„Buvo darbo. Vaikai buvo ne kaip dabar, prie darbo buvo pristatyti. Dabar iš dyko buvimo prisigalvoja visko, o mes turėjom darbo, gyvulių ganyt reikėjo, nelatravojom nei vienas“ (8);

„Kaime visi dirbdavo nuo pat mažens. Kai bimbinėja, tai visko susigalvoja, rūko“ (10);

„Seniaus darbuotojai. Palaidi nebuvo. Nuo rytmečio darbų duota, ir jokių stumdymųsi, kiekvienas savo darbą turi“ (3);

„Nebuvo kada išdykaut, turėjai darbuotis“ (2) ir t. t.

Kalbėdami apie užimtumą, dauguma pateikėjų gvildeno kaimo ir miesto temą. Kaimą, prisirišimą prie žemės ir jos darbų jie priešpriešindavo miestui, kuriam buvo suteikiamos laikinumo ir abejotinos „laisvės“ kategorijos.

„Mieste žmonės daugiau patvirke. Kaime žmonės daugiau prie darbo prisirišę, gyvulių augina, dirba, nėra kada ilsėt, kada ištvirkaut. Darbas saugo nuo visokių žiulikysčių. Mieste žmogus savo valandas atidirbo, jis jau laisvas“ (22), – teigė 1916 m. Vėlaičiuose gimusi pateikėja.

Miesto žmogų nuo kaimo skyrė ir tai, kad kaime žmogus gyveno harmonijoje su gamta. Pasak V. Kavolio, kaimo liaudies moralinei kultūrai žmogus egzistuoja gamtoje, o specifinė žmogaus paskirtis, išskirianti jį iš kitų gamtos reiškinių, yra sugebėjimas dirbti. Tačiau darbas ati-

¹³Yla S. Dvasinis mūsų kaimo lūžis, *Židinys*, 1939, Nr. 33, p. 354.

tinka žmogaus kaip gamtos dalelės prigimtį tik tada, kai jis atliekamas gamtoje, kai žmogus dirba su gamta, ją savo darbu pagerbdamas.¹⁴

Kartenos šaulių organizuotame renginyje gausu jaunimo. Aleksandravas. Apie 1932 m. Nuotrauką pateikė V. Simutienė

Todėl kaime, kur vargas ir darbas beveik sinonimai, pastarasis vis dėlto neįgaudavo neigiamo atspalvio. Pateikėjų pasakojimuose dažna frazė „vargom, sunkiai dirbom“ išreiškėdavo ne tiek skundą, kiek pasididžiavimą praeitimi. „Vargom, bet gerai tada buvo. Kai darbo turi ir gerai, kai kokią dieną darbo nebeturi, kaip ilgu be darbo“ (2). Pasak 1906 m. gimusios pateikėjos,

„žmonės vargo, bet turėjo tokią ramybę. Tėvai sakydavo, kad Dievas duos tau sveikatą, ištvermę, tai, su Dievo valia, gausi ir atlygį, jei dirbsi. Prašyt reikia Dievo palaimos ir kantrybės, o nelaukt, kad Dievas numes kokią gabalą gėrybių iš dangaus. Niekas nieko nemėto, pats turi užsidirbt, pats turi toarkyties“.

Jos teigimu, „darbštus žmogus – geras žmogus. Tinginys daugiau nori iš kito gaut, ne pats uždirbt“ (4). Tačiau tinginys tinginiui nelygu, tvirtino kai kurie pateikėjai. Vienas tingėdamas dirbti vagia, kitas gainioja šeimyną, versdamas ją plūktis iki devinto prakaito, trečias išradingai ieško savo tingėjimą pateisinančių priežasčių. Apie pastarųjų nuotykius siekiant išvengti darbo kaime neretai pasakojamos istorijos. Viena jų apie labai protingą, apsiskaičiusį, tačiau fizinio darbo vengusį ir „ūkiško supratimo“ neturėjusį ūkininką:

„Tas galvą gerą turėjo, buvo geras žmogus, bet dirbt sunkaus darbo nenorėjo. Išeis pjaut šieno. Aš sakau, kad gaspadorius po pirma turi pjaut, tas ne – vaikas turi pjaut, kaip tu pjausi, taip ir aš pjausiu.“

¹⁴Kavolis V. *Žmogus istorijoje*, Vilnius, 1994, p. 130.

Aš jau paleidau pilnu „kodu“. „Tai, Ignai, neskubėk, ko šiandieną nenudirbsim, rytoj nudirbsim. Darbas ne bulvienė, nesurūgs.“ Taip mane ima toks negerumas. Jazus Marija, tokia pagada, nei karšta, nei lyja, tik pjauk. O tas: „Neskubėk, neskubėk, nėra ko, šiandien nenudirbsim, rytoj nudirbsim.“ Paskui rugius pjaunam. Aš pjaunu kaip reik. Tas vėl: „Neskubėk, neskubėk. Darbas ne bulvienė.“ Iš kišenės pukšt išsitraukė centimetrą ir mieruoja razus. „Jeigu puse centimetro paleidus žemiau, tai iš hektaro tiek ir tiek daugiau pripjaut galėsim, neskubėk.“ Tas dar iš seno turėjo tokią dieninyką Buteni, ir dar vienas, keturi pjo vėm. Išilgai imant pilna pradalgė keturi metrai. Dabar kaip čia pjausim. Tas gaspadorius sako, vaikas po pirmu pjaus, aš po paskos. Tas Butenis sako: „Ne poneli, gaspadorius turi po pirmu pjaut. Kaip gaspadorius pjauna, taip ir šeimyna pjauna.“ „Buteni, tu nemokyk manęs, aš už tavo darbą moku.“ Sustojom pjaut, tas Butenis: „Aš po tavęs, poneli, pjausiu, aš pats seniausias.“ Paskutiniam lengviau pjaut. Tas ne, tu pjauk, aš paskum, gaspadorius sako. Tas Butenis, ne, tu, poneli, pirmas pjauk. Nu taip jau ir pusdienis. Pradedą pjaut, gaspadorius pjauna jau pirmas, Butenis paskum. Tas iš paskos: „Poneli, pjauk, poneli, pjauk.“ „Eini iš paskos ir pjauk, nemoki pats pjaut.“ „Ale, poneli, pjauk, poneli, pjauk.“ Tinginys tas gaspadorius buvo baisiausias, bet galvą turėjo Saliamono. Ar toli iki saulės, ar lyg mėnesio? Mokslininkai neištyrė. Čia nedidelė problema, tuoj aš jums pasakysiu. Tas iš kišenio mierą išsitraukia, čia tiek varstų, čia tiek milijonų varstų. Kambary atsisėdęs skaičiuoja. Anas mokėjo. Knyga kokia papuolė, tą skaitydavo. Pas aną knygų buvo, kad galėjo knygyną turėt. Anas galvą gerą turėjo su knygom, bet ūkininkaut nemokėjo“ (16).

Pasakodamas šią istoriją, pateikėjas dažnai nusijuokdavo, tačiau, pasak jo, tuomet jam buvo ne juokinga, o pikta.

„Bijodavo pas jį eit už vaikį ar už mergį. Rimtas ūkininkas turi būt pavyzdys vaikam, šeimynai“, – teigė pateikėjas, kartodamas, kad „darbas turi būt dirbamas tvarkingai“ (16).

Aplaidžiai atliktas darbas ne tik juokindavo ar piktindavo aplinkinius, bet ir atnešdavo nemažų nuostolių. Todėl nuo ankstyvos vaikystės vaikai buvo pratinami dirbti tvarkingai. Tėvai ar šeimnininkai mokė, kad pradėtą darbą reikia užbaigti iki galo, privalu tausoti darbo priemones ir įrankius, juos tinkamai paruošti darbui, baigus visuomet padėti į vietą. Vaikai buvo išpėjami, kad net menkiausias aplaidumas gali sukelti nelaimę. Bemaž visi pateikėjai minėjo, kad ypač svarbu tvarkingai padėti peilį. Jei peilis pastatomas ašmenimis į viršų, tai ne tik padidina pavojų susižeisti – netvarkingumo padariniai gali būti ir netiesioginiai, veikiantys tiek gimimą, tiek gyvenimą, tiek mirtį. Buvo tikima, kad tuo metu gimstantis gali

tapti blogu žmogumi, žmogžudžiu, kad kam nors atsitinka nelaimė „*nuo peilio*“, kas nors gali nusižudyti. Šeimininkėms, pamiršusioms puodus, buvo primenama, kad „*negalima katile vandens tuščio virt, nors druskos trupiniuką reik įdėt. Sako, taip dūšėlės čyščių kenčia, jei tuščią vandenį verdi*“ (7). Buvo pabrėžiama, kad dirbant bet kokią darbą, svarbus kruopštumas.

Netvarkingas darbas – tai ir ne laiku atliktas darbas. Vieni darbai turėjo būt dirbami vasarą, kiti žiemą („*ne laikas ratus dirbt, kai reik šieną vežt*“), vieni dieną, kiti vakare. Naktis skirta poilsiui (išskyrus linamynį, kūlimą ir pan.). Pasak pateikėjų, naktimis „*valkiojos*“ tik kaukai, aitvarai, „*kitąkart liepsnelės vaikščiodavo naktį, plykt, plykt*“ (23). Tėvai draudė vaikams, ypač mažesniems, sutemus eiti iš trobos.

„*Neikit į pirtį, ten pirties pana šukuoja plaukus, kasas pina. Pasakodavo apie visokius kaukus. Mama taip baidydavo, kad neitumėm kur nereikia ir kada nereikia. Nedavė vaikam tokios laisvės kaip dabar, mes ne taip užaugom, ne taip. Sutemus nosį bijojom iškišt*“ (12); „*Tėvai gąsdindavo, kad kai saulė nusileidžia, jau į lauką neik. Yra ten kokių babaužių, gali išsigąst. Vakare bijosi ir niekur neišeisi. Išsigąsit, sako, susirgsit. Apipila odą tokiais krupais, skauda*“ (19).

Naktis – nelabojo ir nedorų žmonių laikas. XX a. pirmojoje pusėje laiko dimensijos jau retai buvo suvokiamos kaip visuotinio chaoso, dvasių siautėjimo metas¹⁵, pasakojimais apie laumes, kaukus, babaužius dažniausiai veikė tik vaikus, retsykais bailesnes merginas.

„*Kartais nelaimė ir iš paties žmogaus apsileidimo. Velnias, jei ir yra, jis negali kojos žmogui pakišt. Jis gyvena ten, kur jam paskirta, bet ne su žmonėm*“ (4), – tvirtino pateikėja.

Tačiau buvo tikima, kad astronominio ir religinio šventojo laiko nepaisymas ne tik atneša nuostolių pažeidusiajam nusistovėjusią tvarką.

„*Buvo vieni tokie kaimynai, katrie dirbdavo sekmadieniais. Vyras buvo toks išgeriantis, mušdavos jie ten, daužydavos, išsiblaškius šeimyna buvo. Visi dyvuodavos, kad sekmadienį dirba, sakydavo, kad už tai jiems taip nesiseka, už tai jie taip nesugyvena*“ (7).

Pažeidimai sujaukia aplinką, užtraukia bausmę šeimai ar net visam kaimui. Dėl to reikalavimus laiko atžvilgiu reglamentavo ne tik Bažnyčia, bet ir kaimo bendruomenė:

„*Jei ne taip dirbi, sakydavo: „Papiktini žmones, Dievų įžeidi“. Jei sekmadienį rūbus plausi, sakydavo, kad žmones papiktinsi, Dievų įžeisi*“ (3);

„*Per didžiąsias šventes nedarbo. Jeigu per šventes malkas skaldysi, triukšmą darysi, tai*

¹⁵Merkienė I. R. Papročiai ir laiko dimensijos, *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška: konferencijų medžiaga*, Vilnius, 1999, p. 56.

žinia, kad čia didelė nuodėmė, žmones papiktinsi. Tas yra negalima. Čia nebuvoau girdėjus, kad čia būtų tokių, katrie tyčia dirbtų“ (22);

„Kas pamatyti, kad šventą dieną dirbi su arkliu ką, tai žmonės teisti, sakyti, tikras išpera, ne žmogus. Nuodėmė didelė. Ir nesisekti tau gali“ (23).

Kartais Bažnyčia leisdavo dirbti neatidėliotinus darbus.

„Sekmadienius švėsdavom. Tik jeigu šienapjūtė, šienas vežamas ir lietus kyla, o šienas sausas, tada jau leidžiama. Kunigui turi pasisakyti, kad sekmadieniais dirbau, tada paklaus ką dirbai, kodėl dirbai, tai paaiškinsi kodėl“ (22).

Lietingais metais kai kurie kunigai patys ragino žmones pasimeldus eiti vežti šieno ar javų. Tačiau bet kurie darbai buvo draudžiami per Sumą. Tuomet, net gresiant liūčiai, buvo sakoma: *„Kas sušlapins, tas ir išdžiovins“ (23)*. Suma – laikas, skirtas maldai, susikaupimui. Tie, kurie neidavo į bažnyčią, privalėjo melstis namuose. Vaikams šis reikalavimas buvo sustiprinamas bauginimais.

„Motina išeina į bažnyčią, mes, kas neinam, Sumos laike suklaupiam poterių kalbėt. Vaikams buvo įskiepyta, kad negalima per Sumą niekur eit, negalima prie upės, ten velniukas išlenda, paskandint gali. Sumos laike neikit niekur, nei žirnių skabyti, niekur, o tai išlįs koks velnias“ (12).

Galima teigti, kad tvarkingumas užtikrino ne tik išorinę tvarką, bet ir išreiškė harmoniją su savimi bei aplinka. Gyventi tvarkingai – tai gyventi dorai. Pateikėjų frazės *„tokia tvarka nuo senų senovės, priprasta tvarka“* atspindėjo tradicijos ir papročio kategorijas.

Geros kaimynystės, *„kaimyniško sugyvenimo“* pagrindas – tarpusavio pagalba. Vaikai buvo skatinami padėti kitiems – tiek šeimos nariams, tiek kaimynams.

„Tėvai mokė, kad doras žmogus – darbštus, turi padėt, jei mato, kad reik pagalbos kam. Reikia padėt pagal savo jėgas, ar tu vaikas, ar pusiau panelė“ (20).

Mažesni vaikai nubėgdavo pas senesnę ar ligotą kaimynę prinešti jai malkų, vandens, paaugę eidavo ir į didesnes talkas. Bendro darbo talkose ugdomąją reikšmę atspindi šis pasakojimas.

„Mes čia su kaimynais labai gerai sugyvenom. Vasarą (žiemą) darbų nedaug, malkos tik kokios) eis vieni kitiems padėt, per šienapjūtę. Pasižiūrės – savo nėra vežt, o lietus tuoj užeis, tai siunčia

vaikį kokį kaimynams padėt. Tų atsilyginimų degtine tokių nebuvo. Padėjai, ačiū, aš tau padėsiu, kai reikės. Buvo tos kūlės, eidavom padėt. Mažų vaikų nesiųsdavo – sunkus darbas. Darbus parinkdavo pagal amžių. Vaikai vis tiek matydavo, kaip žmonės dirba. Didelis pavyzdys, kaip sako. Mato, kaip kaimynai draugauja, kitas kitam padeda. Linų daug augindavo. Naktim eidavo linų mint. Aš kokia ten mergička buvau virš dešimties metų, ėjau skaidyt, paduot. Kur gali padėt, ten jau ir duoda darbo“ (20).

Stebėdami dirbančius suaugusiuosius, vėliau patys dalyvaudami talkose, vaikai įgydavo ne tik darbinių, bet ir socialinių įgūdžių. Talkose vaikai buvo įvedami ir į tradicijų, papročių bei darbo apeigų pasaulį. Pasak R. Vaivados, tai suteikdavo darbui sakralumo, pakylėdavo jį į dvasinę sritį, sukeldavo stiprius dorovinius jausmus.¹⁶

Atokesnių Žemaitijos vienkiemių gyventojams talkos suteikdavo progą susitikti, pasilinksinti po jų rengiamuose vakarėliuose. Į jas vykdavo visa šeima: tėvai, vaikai ir samdyta šeimyna. Daugeliui pateikėjų išimintiniausios buvo linamynio talkos, jose vykęs „žaidimas“ (*binkiaivimas*), kai, sugriebus mynėją už pažastų ir kojų, jo užpakalis tvojamas į suolą (*benkį*) ar į mintuvus. Vienur šis paprotys turėjo iniciacinį apeigų pobūdį, kitur buvo vertinamas tik kaip pokštas, kuriuo rodomas dėmesys patinkančiai merginai ar atvirksčiai – pajuokiami atsiliekančiai.¹⁷

1923 m. gimusi pateikėja minėtą pokštą vertino kaip nerimtą užsiėmimą, trukdantį sąžiningai dirbti.

„Naktim eidavom linų mint. Vaikiai ateina, mergos. Tie dūksta, tiek ir primina. O mano didžiausia šūsnis bus. Gaspadorius pasižiūri, kiek kas primynė. Ryto metą tas sakys, ar jums ne gėda, kad tokia jauna aplenkė. Tie dūkdavo, binkiuodavo – paims du vaikai mergą, vienas už kojų, kitas už rankų ir į tą binkį duos su užpakaliu. Prie manęs kai lįsdavo, aš su linų sauja, vienam šveist, kitam – atsitraukit nuo manęs. Iš kur tu tokia pasiutus, sako. Sakau, aš ne pasiutus, aš turiu dirbt. Mes čia ne binkiuotis, dirbt atėjom. Kad ir nieks neliepia, bet pati turi susiprast ir dirbt“ (13).

Tiek tyrinėtojai, tiek dauguma pateikėjų talkas vertino kaip ypatingą darbo ir bendravimo mokyklą, ugdančią darbštumą, kruopštumą, tvarkingumą, mokėjimą bendrauti ir bendradarbiauti, gebėjimą sunkų darbą dirbti nesiskundžiant, linksmai. Tačiau XX a. pradžioje kartais talkos buvo apibūdinamos ir kaip „ištvirkimo sėtojas“.

1910 m. straipsnyje skambiu pavadinimu „Mynė – ištvirkimo mokykla“ aprašoma, kad neretai talkose nepadoriai elgiamasi, „neplautaburnių“ kalbamos tokios kalbos, kad „<...> vaikai – neūžaugos, 15–16 metų amžiaus, nemoką nusivalyti nosies, jau savo nekaltybės ir doros nustoją“.¹⁸

¹⁶Vaivada R. *Lietuvių liaudies pedagogikos bruožai ir jų atspindžiai Žemaitės praktinėje veikloje ir grožinėje kūryboje* (Hum. m. dr. dis.), Vilnius, 1994.

¹⁷Šaknys Ž. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 1996, p. 65.

¹⁸Oraitis R. *Mynė – ištvirkimo mokykla, Šaltinis*, 1910, Nr. 8, p. 114.

Vis dėlto tokie epizodai nesumenkina bendro darbo ir su juo susijusio žmonių bendradarbiavimo, grįsto tradicijomis bei visuotinai priimtomis dorovinėmis normomis, ugdomosios reikšmės.

Vaikams ypač svarbus buvo suaugusiųjų pritarimas ir socialinis palaikymas. Darbiniam auklėjimui pagyrimas, kaip vienas iš skatinimo metodų, buvo vartojamas kur kas dažniau nei doriniam. Pasak pateikėjų, tėvai vengė girti vaikus, kad jų neišpaikintų ar kaip kitaip nepakenktų.

„Namuose nebuvo to ipročio, kad girtų vaikus, kad mano vaikai geri. Vis pabardavo. Nebūdavo, kad labai giria, kad labai puošia. Ne, tos mados nebuvo. Sako, taip išeina iš kėslo, negirk. Nereik girt, kad mano vaikai labai geri, atvirksčiai gaunas. Reikia nesigirt, nesidžiaugt, kad vaikas geras, gali padyvyt, sužavėt, kaip sako, pačydyt“ (12).

O štai už gerai atliktą darbą vaikus pagirdavo kur kas dažniau. Ypač veiksmingas buvo viešas pagyrimas.

„Tėvai mūsų negirdavo, nesu girdėjus. Tik kai darbų padirbsi gerai, tai sakys, maladec, gerai padirbai. Dvylikos ėjau pas ūkininkus linų raut. Suaugusioms moterims mokėjo pustrėčio lito, man tris, už tai, kad mano pėdų buvo daug. Sakys, jūs moteriškos, matot, kiek Agripina, toks vaikas nurovė? Pagyrė ir nesvarbu, kad rankos kruvinos“ (13), – prisiminė pateikėja.

Bendruomenės pagalba labai svarbi likimo nuskriaustiesiems – neįgaliesiems, elgetoms.

„Ubagų liub ateis. Turėjo išnakvint ubagą, išnakvinai vieną naktį, išvedei pas kitą kaimyną. Taip žmonės nepriversti buvo, patys liub nusistatys“ (15).

Padėti nelaimingiesiems įgaliojo ir krikščioniškas gailėstingumas.

„Reikia mylėt artimą, jam padėt, jį užjaust. Ubagų būdavo – eidavo, poterius kalbėdavo, jau ką nors turi duot. Nedavęs neišleisi, jei jau nedavei negerai padarei, nuodėmę padarei. Ir poteriuose yra – „Alkaną papenėk“ (19).

Duoti kur kas lengviau nei prašyti, pabrėžė visi pateikėjai.

„Jau jeigu žmogus prašo, tai jau jam bėda yra, jis nori valgyt. Jis prašo, jis nevaigia. Ką turi, tą duok, ką turi, pagal išgales. Tėvai sakydavo, kad būtina reikia duot, jeigu jis visko turės, tai jis neis prašyt žmogaus. O jeigu jis prašo, tai žinok, kad jam jau reik.

Ką tu gali, tiek duok. Sako, būdavo tokių, kad ir neduodavo. Kiti sakydavo, atėik daržo ravėt, bulvių kast, veltui nieko neduosiu. Kiti sakydavo, kad negerai padarei, kad nedavei, gal jis negali dirbt. Sako, kad jei galėtų dirbt, jis neitų prašyt, jam gėda būtų. Geriau duot, negu prašyt“ (19).

Be abejo, anuomet taip pat pasitaikydavę apsimetėlių.

„Visokių ir ubagų buvo. Tėvelis sakė, kad vienas pažįstamas nebyliu apsimetė. Kaimynas priešęs klausia, ar seniai esi nebyliu. „Treti metai“, – sako. Ir išsitarė. Jis neidavo arti prie pažįstamų, važiuodavo kitur. Jis tinginys buvo, dirbt nenorėjo“ (23).

Tačiau, pasak pateikėjos,

„Jeigu jau duodi, tai nereik galvot, kur jis tuos pinigus padės, pragers ar kur. Jeigu paaukoji, negalvok, ką anas dirbs, nuo širdies davei, ir viskas. Duot turi neskūpaudamas. Va aš tau duodu pavydėdama, tai blogai, reik duot su ramia širdim, su tokiu džiaugsmu, kad duodi, žmogui padedi. Visi žmonės Dievo vaikai, taip man tėvai aiškino. Net kairioji ranka neturi žinot, ką duoda dešinioji. Gerai išaiškindavo, mes dabar taip vaikam neišaiškinam“ (17).

Buvo sakoma, kad kas nepadeda kitiems, tam nepadedą Dievas, šykščiam žmogui nesiseka gyvenime, jo net mirtis sunki. Pateikėjų teigimu, žmonės, patys patyrę vargą ir nepriteklių, labiau užjausdavo ir kitus, o turtuoliai buvę šykštesni.

„Būdavo taip. Kad kuo turtingesnis, tuo skūpesnis ir kitąsyk. Liub sakyt, kad kol bagočius gaus dangaus karalystę, greičiau išlįs per adatos skylę. Žmogus turi būt neskūpas, ne pavydus“ (17);

„Ubagai žinojo, kas priima, kas nepriima. Tas, kas bagotas, tas ir vietos neturi, tas, kas biednas ir priima“ (16).

„Tėvai liub sakys, kad negalima šaipytis iš vargšo. Tas tai dideliai buvo šnekama. Negalima dėl to, kad žmogus ir taip nuskriaustas ir dar daugiau jį suskaudinsi“ (22).

Buvo primenama, kad jei šaipysies, pats tokiu gali tapti, nelaimė ateina nekviečiama. Nedoro elgesio padariniai gali siekti ateities kartas – vaikus, vaikaičius.

„Vienas toks tolimas giminaitis buvo, aš dar tarnavau pas jį. Tai liub ateis toks ubagas. Tas ubagas viena koja trumpesne. Tai, sako, liub išlojos tą ubagą visaip, išvarys. Tas giminaitis turėjo tris vaikus. Duktė graži dideliai, sūnus kaip sūnus, o trečias vaikas

grynas ubagas – mažas, trumpakojis. Jis pats tap sakė. Kai tarnavau sakydavo: „Vaikai, vaikai, vaikeliai, nesišaipykit iš kitų, matot, ką aš pasidariau“. Ir daugiau taip būdavo“ (15).

Draudimuose tyčiotis iš nelaimėlių galima išžiūrėti tiek krikščioniškosios Dievo baismės už nuodėmes, tiek ikikrikščioniško tikėjimo panašumo magija sinkretizmo.¹⁹

Vis dėlto vaikus labiau veikė ne gąsdinimai ir draudimai, o tėvų ir kaimynų pavyzdys. Matydami religijos, papročių ir vidinės artimo meilės sąlygotą dosnumą, gailėstingumą ir užuojautą, vaikai stengėsi elgtis taip pat. *„Ir buvo tokia mada, kad mes, vaikai, tuos ubagus globodavom, nuo šunų saugodavom“ (7).* Pažįstamus elgetas vaikai mylėjo labiau, laukdavo jų ateinant.

„Aš labai tą nabagę mylėjau, labai man jos buvo gaila. Mama: „Eik, Malvynel, atnešk kiaušinių iš kamaros.“ Tai aš rinksiu kuo didesnius tuos kiaušinius“ (12).

Nepažįstamų privengdavo. To priežastis dažniausiai būdavo bauginimai.

„Būdavo, prisakys tiek ir tiek bulvių priskust, tada leis pažaisti. Skusi skusi, krioksi, nenorėsi tų bulvių skust. Brolis Pranis sakydavo: „Nu palauk, ateis ubags su maišu, aš tave įkišiu į tą maišą.“ Tai vieną sykį, žinau, skutam bulves, kaip tik tas ubagas įėjo. Jazau Marija, apverčiau tą ubagą, kaip aš puoliau pro duris, kad neįkišt į tą maišą“ (12), – pasakojo pateikėja.

Dar dažniau nei ubagais vaikai buvo bauginami žydais. Bemaž visi pateikėjai, kalbėdami apie draudimus ir bauginimus, prisiminė pasakojimų apie žydus, galinčius kenkti tiek tiesiogiai (nužudyti), tiek netiesiogiai (apžavėti).

„Buvo girdėt, kad gali ir pačerėt vaiką. Anas verkia ir verkia ar maitinai ar ne, anas jau sužavėtas. Daugiausiai nuo žydų slėpė, nerodė. Žydai čerauninkai, anie mokėjo čerėt. Kada eidavom į žydo parduotuovę, tai buvom pamokyti tris kartus nusispjaut. Žydai kožną met vaiką pagauna. Sakydavo, kad paguldo ant vinių, paklodę uždės ir ten kraujas sunkias. Kai žydelkos nėsčios buvo, tai tą kraujuotos paklodės gabaliuką turėjo į batą įsidėt. Mama ėjo pas žydą plunksnų pirt, žydų daug susirinkę ir vadina ją į tokį tamsų sklepą. Tai kad leidos. Buvo vieną sugavę, įkišo į burną obuolį... Ir dabar gal žydai grobia. Jaunieji gal taip dabar ir nebedaro; Mama pasakojo, kad žydas toks buvo, šešiapirštis toks – viena ranka turėjo šešis pirštus. „Ui, – sakydavo – vaikų nerodykit, mano akys netikusios.“ Sako mama: „Pati mačiau vasaros laike prie šulinio pasisėmė vandens, vanduo verda“ (12).

¹⁹Vyšniauskaitė A. Pagarbos senimui tradicijos ir jų puoselėjimas lietuvių šeimoje, *Lietuvos šeima*, Vilnius, 1994–1995, p. 240.

„Žydėliai atvažiuodavo, tų nebijodavom. Tik kai į miestą eini ir žydelis tave kvičia į kitą kambarį, tai žiūrėk, kad neitum. Sakydavo, kad jei duobutės čia (skruostuose – I. S.), tai jau žydams patinka. Sakydavo, tada jau suvynioja į paklodę, į kokią baltą drobę ir bado, kol kraujas išeina, drobę tą suvilgo. Paskui jiems vaikui gimstant kažkam tos paklodės reikėdavo, krikščionio kraujo. Bet taip tik sakydavo... Gal ir buvo teisybės. Sako, Kuliuose taip buvo, tai žmonės užpuolė tuos žydus, uždegė namus. Ne mano augime tas buvo, man tik pasakojo“ (14).

Tačiau dauguma pateikėjų teigė, kad tai tik bauginimas, kad „žydai nieko blogo nedaro, tik toks pasakojimas ėjo“ (4).

Bauginantys pasakojimai apie žydus sklido ne tiek dėl lietuvių netolerancijos, kiek dėl nežinojimo. Pažįstamus žydus pateikėjai apibūdino kaip labai gerus žmones. Dauguma teigė, kad „žmonės su žydais sugyveno, kitąkart žydas gal net geresnis negu lietuvis“. Žydai buvo apibūdinami kaip geri prekybininkai, pabrėžiamas jų gudrumas. Pasak pateikėjos, žydai buvo gudrūs ne tik komerciniuose santykiuose.

„Prie sovietų jau liepė sakyti, kad Dievo nėra. Sako, parodykit Dievui špygą. Nu, lietuviai ir rodo. Buvo ir vienas žydas. Tas gudresnis. Sako: „Uli, o kam aš rodysiu, jeigu jo nėra?“ Žydai gudresni už lietuvius“ (12).

Pastebėtas žydų stiprus religingumas, bendruomenės sutelktumas, tarpusavio pagalba ištikus nelaimėi. Šios savybės buvo vertinamos ir lietuvių bendruomenėje.

Bendruomenės pagalba labai svarbi buvo mirties atveju. Kaimynai skubėdavo padėti mirštančiajam ir jo artimiesiems. Marindami uždegdavo žvakę, kalbėdavo maldas. Melstis prie mirštančiojo suklupdydavo ir vaikus – tikėta, kad jų maldos labiausiai nuvaikančios piktąsias dvasias.²⁰

Vaikams dažnai pavesdavo skambinti laimingos (sčėstlyvos) mirties varpeliu.

„Kai marindavo, susirinkdavo daug moterų. Vesdavos ir vaikus, kurie nebijo. Aš buvau labai nebaikšti. Tada buvo mada častlyvos smerties varpeliu skambinti ir man duodavo skambinti. Kiti vaikai bijodavo eit pas tų nabašnikų pas galvų skambinti, aš nebijojau“ (23), – pasakojo pateikėja iš Kartenos.

Vaikus vesdavosi ir į šermenis, budynes.

„Imdavo vaikus ir į laidotuves. Leisdavo į budynes, labai buvo madoj. Prie mirusių maldas kalbėdavom. Mes jau mažiukai mokėjom tas maldas, Kalnai, pas mus sako Žemaitijoj. Tris valandas reikia melstis, ilgai užtrunkam, bet jau skaitos tokia pareiga. Kaip tik skaityt pramokom, taip į budynes ir vesdavos. Giedodavom“ (7).

²⁰Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, 1995, p. 444.

Vaikai retai buvo imami į krikštynas, vestuves ar kitokius susiejimus. „Vaikams ten ne vieta“, – vieningai teigė pateikėjai, – „laidotuvs kas kita.“ Pareigos jausmas mirusiajam ir pagalba jo artimiesiems buvo skiepijama nuo pat mažens. Pasak pateikėjos,

Severinos Eglinskienės iš Aleksandravo laidotuvės Kartenos bažnyčioje. 1938 m. Iš A. Lūžos albumo

„į vestuves, į krikštynas mažai vesdavo, bet jau ne mažus, paaugliokus. Mirus jau kitaip, reikia melstis, padėt jau skaitos, tokia pareiga. Mes ir patys vaikai norėdavom“ (7).

Mirtis buvo suprantama kaip neišvengiamybė, su ja bet kurią akimirką gali susidurti ir senas, ir mažas, todėl kiekvienas turi būti pasiruošęs,

„turėti supratimą. Į laidotuves vesdavosi vaikus. Paiškindavo, kaip čia mirė, kaip čia yr. Dabar vaikai nieko nesupranta nei apie laidotuves, nei apie mirusį“ (20);

„Vaikus liub į laidotuves vesties. Parodys, kad jau nebėr žmogus, kad atsikelt negali“ (20). Vis dėlto, nors tėvai ir aiškindavo, nemažai vaikų mirusiųjų bijodavo, šermenyse stengdavosi atsistoti kuo atokiau.

W. Rösener, analizuodamas Europos valstiečių gyvenimą, pabrėžia, kad kaimo bendruomenės santykių nereikėtų idealizuoti, nes kaimynystės ryšiai buvo ne idilė, o būtinybė, kiekvienam kaimo gyventojui bet kada galėjo prireikti pagalbos.²¹

Tačiau tai, kad kaimyniški santykiai, gyvenant kaimo teritorijoje, yra būtini, nesumenkina jų dorovinės vertės.

²¹Rösener W. *Valstiečiai Europos istorijoje*, Vilnius, 2000, p. 180.

Išvados

Tradiciniu etiketu ir krikščioniška etika besiremiantis kaimynų bendravimas veikė ne tik dvasinę sritį, bet ir kasdienį gyvenimą. Tarpusavio santykiai (nesvarbu – ūkiniai, ekonominiai ar kt.) visų pirma turėjo būti doroviniai santykiai, grindžiami artimo meile (pagarba, rūpestingumu, dosnumu, atjauta) ir dešimčia Dievo įsakymų, iš kurių, pateikėjų nuomone, svarbiausi „nevok“, „nekalbėk netiesos“, „nežudyk“, „nepaleistuvauk“. Tad buvo siekiama, kad vaikai įgytų doram krikščioniui ir kaimo bendruomenės nariui būtinų savybių.

Bendruomenei nepriimtini žmonės, pasižymintys puikybe, tuščiagarbiškumu, godumu ir šykštumu, pavydumu, pykčiu ir tingėjimu. Nors dėl nekompaktiško gyvenimo būdo viešoji kaimo nuomonė Kartenos valsčiuje buvo silpnesnė nei, tarkim, Rytų Lietuvos gatviniuose kaimuose, kur ji darė gana didelę įtaką vaikų socializacijai. Šeima viešąją kaimo nuomonę neretai traktavo kaip tinkamo vaikų elgesio vertinimo etaloną. Be to, tėvai, remdamiesi viešąja kaimo nuomone, sustiprindavo savo autoritetą, pagrįsdavo savo reikalavimų svarbą – „*Jei neklausysi, ką žmonės pasakys?*“

Vaikų socializaciją veikė ir kaimynų gyvenimo bei bendravimo pavyzdžiai. Svarbus buvo dalyvavimas tiek kasdienio bendruomeninio gyvenimo veiksmuose, tiek šventiniuose ritualuose. Įtaką vaikų socializacijai taip pat darė sėslumas, konservatyvumas, kolektyviškumas, uždarumas – bruožai, apibūdinantys valstietišką gyvenimą ir suformavę ypatingą kaimo bendruomenės savimonę.

Žinoma, negalime pamiršti ir išorinių veiksnių: miesto, švietimo, informacijos priemonių įtakos, ypač sustiprėjusios nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje. Be to, privalu pažymėti, kad vaiko socializacija iš principo pliuralistinė tiek proceso, tiek rezultato atžvilgiu. Ji turi daugelį variacijų ir galimybių. Net ir pakankamai homogeniškose visuomenėse, kur individuali asmens sąžinė ir bendruomenės tradicijos neturi didelių prieštaravimų, žmonių elgesys gana įvairus. Ir tradicinėje bendruomenėje vaikai vienaip elgėsi prie suaugusiųjų, kiek kitaip – bendraamžių bendrijoje. Žinoma, juos riboja daug draudimų ir bauginimų. Pastarųjų gausa tarsi leistų vaikų ugdymą įvardyti kaip slopinančią socializaciją, tačiau vaikai daugeliu atvejų buvo slopinami siekiant juos apsaugoti. Apsaugojamasis momentas buvo kur kas stipresnis už diegiamąjį, tačiau iš esmės užtikrino socializacijos sėkmę.

Pateikėjai

1. Bronius Balsevičius, gim. 1930 m. Kartenos mstl., gyv. ten pat.
2. Albinas Baltmiškis, gim. 1916 m. Vėlaičių k., Kartenos vls., gyv. Kartenos mstl.
3. Agota Daugintytė (Barysienė), gim. 1913 m. Kartenos k., gyv. ten pat.
4. Emilija Želvytė (Bružienė), gim. 1906 m. Kūlupėnų k., Kartenos vls., gyv. ten pat.
5. Simonas Daugys, gim. 1914 m. Darbėnų k., Darbėnų vls., gyv. Kartenos k.
6. Valerija Vasyliūtė (Domarkienė), gim. 1929 m. Čiuželių k., Kretingos vls., gyv. Aleksandravo k.
7. Darata Beržinskaitė (Drakšienė), gim. 1931 m. Puidogalio k., Kartenos vls., gyv. Kūlupėnų k.
8. Stefanija Beinoraitė (Duoblienė), gim. 1923 m. Smilksčių k., Kartenos vls., gyv. Budrių k.
9. Justinas Duoblys, gim. 1920 m. Šateikių k., Plungės r., gyv. Budrių k.

10. Soteris Galdikas, gim. 1920 m. Nausėdų k., Darbėnų vls., gyv. Kartenos mstl.
11. Emilija Bružaitė (Jasnauskienė), gim. 1946 m. Kūlupėnų k., Kartenos vls., gyv. Plungės m.
12. Malvina Miklovaitė (Jaškūnienė), gim. 1926 m. Abakų k., Kartenos vls., gyv. Kartenos mstl.
13. Agripina Tarvydaitė (Kumpienė), gim. 1923 m. Utrių k., Gargždų vls., gyv. Kartenos mstl.
14. Juozas Kumpis, gim. 1924 m. Dauginčių k., Kartenos vls., gyv. Kartenos mstl.
15. Petronėlė Šlyžaitė (Kupšienė), gim. 1916 m. Vėlaičių k., Kartenos vls., gyv. Kartenos mstl.
16. Ignas Miklovas, gim. 1912 m. Abakų k., Kartenos vls., gyv. Kartenos mstl.
17. Adolfina Kideikaitė (Ragauskienė), gim. 1931 m. Jundulų k., 1934 m. persikėlė į Anužių k., Kartenos vls., gyv. Kartenos mstl.
18. Domicelė Žilinskaitė (Razmienė), gim. 1921 m. Karklėnų k., Kulių vls., gyv. Aleksandravo k.
19. Kazimiera Jurkutė (Rudienė), gim. 1920 m. Baublių k., Laukuvos vls., Šilalės r., gyv. Budrių k.
20. Stasė Stopelytė, gim. 1926 m. Pakutuvėnų k., Kartenos vls., gyv. Aleksandravo k.
21. Anastazija Tamošaitienė (Barysaitė), gim. Diburių k., Kartenos vls., gyv. Kartenos k.
22. Petronėlė Vaišnorienė (Domarkaitė), gim. 1916 m. Vėlaičių k., Kartenos vls., gyv. Klaipėdos m.
23. Stefanija Valančienė (Mačernytė), gim. 1923 m. Kartenos mstl., gyv. ten pat.
24. Ieva Vaitkienė (Domarkaitė), gim. 1912 m. Vėlaičių k., Kartenos vls., gyv. ten pat.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Kartena“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Virginijus Jocys*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnis vertintas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimą bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).